

3. Oblasť verejného a politického života

3.1. ZASTÚPENIE ŽIEN A MUŽOV VO VEREJNOM A POLITICKOM ŽIVOTE

✓ **Participácia žien na zákonodarnej a výkonnej moci je poddimenzovaná¹**

Účasť na zákonodarnej a výkonnej moci je jedným z kľúčových rozmerov a súčastí občianstva. Právna úprava občianskeho života vychádza v moderných demokratických spoločnostiach zo základných ľudských práv a slobôd, ktoré sú zakotvené v národných ústavách. Proces kodifikácie politických práv žien a mužov nemal rovnaké časovanie. Keď sa hovorí o 19. storočí ako o „období formovania politických práv“, neplatí to pre ženy, ktoré ich v tom čase nemohli uplatňovať. Ženy získali volebné právo až v 20. storočí, vo väčšine európskych krajín po 1. svetovej vojne, čo bola reakcia na silné hnutia sufražetiek z prelomu storočí.²

Ženy na Slovensku v porovnaní s inými krajinami získali právo voliť už v roku 1919, hneď po vzniku 1. Československej republiky. Jej prvá ústava z roku 1920 garantovala všeobecnú ústavnú rovnoprávnosť vrátane aktívneho a pasívneho volebného práva žien. Napriek tomu však **doteraz pretrvávajú nedostatky pri aplikácii a vymožitelnosti aktívneho volebného práva žien, t.j. práva byť zvolené a práva podieľať sa na tvorbe a realizácii politiky.**³ Účasť žien Slovenska na politickom rozhodovaní po roku 1989 možno celkovo hodnotiť ako slabú. Svedčí o tom už nedostatočné splnenie prvého predpokladu, ktorým je samotná prítomnosť žien v politických orgánoch na národnej, regionálnej i lokálnej úrovni. **Po celé už takmer dve desaťročia sa u nás prejavuje výrazná rodová priepasť.**

Pred rokom 1989 existovali viaceré formálne kvóty na obsadzovanie poslaneckých kresiel v parlamente. Jednou z nich bola aj kvóta pre ženy požadujúca zastúpenie 30 %. Výsledkom takéhoto prístupu bolo, že ženy v parlamente získavali okolo 20 %, pričom ale často patrili k tým „kreslám“ v parlamente, ktoré vyhovovali viacerým stanoveným kritériám zároveň, okrem kvóty na pohlavie spĺňali napríklad i vekové alebo „sociálno-triedne“ požiadavky (ako napr. mladá žena pracujúca ako robotníčka v poľnohospodárstve). Účasť žien na tvorbe politiky sa však odohrávala v nedemokratickom režime, ktorý určoľoval mocenský monopol KSČ. Keď sa v 1989 predchádzajúci kvótny systém zrušil, **hneď po prvých slobodných voľbách (rok 1990) klesol podiel žien zvolených do NR SR na 12 %. A ani v nasledujúcich parlamentoch sa podstatnejšie nezvyšoval:** ženy v nich získavali od 18 do 24 zo 150 poslaneckých kresiel, čo predstavovalo 12 až 16 %. Najnovšie voľby z roku 2006 neboli v tomto ohľade výnimkou (priamy výsledok volieb 16 % žien).

Výslednú štruktúru poslaneckej snemovne podľa pohlavia do značnej miery určuje už zastúpenie žien na kandidačných listinách politických strán. Vo voľbách v roku 1994 kandidovalo celkovo 15 % žien, vo voľbách 1998 ich bolo 16,9 %, vo voľbách 2002 sa o poslanecký mandát uchádzalo 23,1 % žien a o štyri roky neskôr 22,7 %. V roku 1998 z celkového počtu 1 618 kandidátov bolo len 274 žien, v roku 2002 z 2 618 kandidátov 604 žien a v roku 2006 z 2 340 kandidátov 532 žien. **Počet i podiel kandidujúcich žien však zostal vo všetkých porevulučných voľbách stále hlboko pod jednou tretinou a ďaleko od paritného zastúpenia.**

¹ Spracované podľa: Filadelfiová, J. – Radičová, I. – Puliš, P.: *Ženy v politike*. Záverečná správa. MŠSR, SPACE, MPSVR SR, Bratislava 2000; Filadelfiová, J.: *Stratégia a postupy zvyšovania účasti žien v politickom a verejnom živote*. In: Mozaika rodiny. MŠSR, Bratislava 2001; Filadelfiová, J.: *Ženy v politike*. In: Kvapilová, E. - Porubánová, S. (ed.): *Nerovné cesty k rovnosti*. MŠSR, Bratislava 2001; Cviková, J. - Juráňová J. (ed.): *Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky*. Aspekt, Bratislava 2002; Cviková, J. (ed.): *Na ceste do Európskej únie: Sprievodkyňa nie len pre ženy*. Bratislava, Aspekt 2002; Filadelfiová, J.: Participácia žien na zákonodarnej a výkonnej moci. In: Bútorová, Z. (ed.): *Ona a on na Slovensku: zaoštréné na rod a vek*. Bratislava, IVO 2008.

² Ako prvé získali volebné právo v roku 1893 ženy na Novom Zélande; za nimi nasledovali v roku 1902 ženy v Austrálii. V rámci Európy bolo prvou krajinou v roku 1906 Fínsko, v tom čase ešte provincia cárskoho Ruska. Tu ženy zároveň získali aj aktívne volebné právo, čiže právo byť volené.

³ Niektoré z podobných prekážok sa v západnej Európe podarilo prekonať v 70. a 80. rokoch, keď sa vo viacerých krajinách aj v dôsledku silných feministických hnutí zaviedli podporné opatrenia na zvýšenie politickej účasti žien (*Women...*, 1999; *Women 2000...*, 2000; Filadelfiová 2001, 2002; *Women and men...*, 2007).

Ženy na kandidačných listinách politických strán pre parlamentné voľby 1994 až 2006
(absolútne počty a %)

	Počet politických strán	Počet kandidujúcich:			Podiel žien na kandidačných listinách v %	Podiel žien v NR SR
		Spolu	Ženy	Muži		
Voľby 1994	18	1 929	N	N	N	N/14,7
Voľby 1998	17	1 618	274	1 344	16,9	11,3/12,7
Voľby 2002	25	2 618	604	2 014	23,1	14,7/19,3
Voľby 2006	21	2 340	532	1 808	22,7	16,0/20,0

Poznámka: V poslednom stĺpci je pred lomítkom uvedený podiel žien, ktorý vzišiel priamo z volieb; za lomítkom podiel žien po odchode niektorých zvolených poslancov do exekutívnych funkcií. N = údaj nedostupný.

Zdroj: Zoznamy zaregistrovaných kandidátov MV SR pred voľbami (www.civil.gov.sk); Voľby a referendá v Slovenskej republike (<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4490>); Zoznam poslancov NR SR (<http://www.nrsr.sk/default.aspx?sid=poslanci/kluby/zoznam>).

Spomedzi šiestich politických strán, ktoré sa po voľbách 2006 dostali do Národnej rady SR, mali na jednom z prvých troch miest kandidátky aspoň jednu ženu iba tri strany (ĽS-HZDS, SNS a SDKÚ-DS). V porovnaní s rokom 2002 sa zastúpenie žien zvýšilo iba v SDKÚ-DS, pričom táto strana sa pred voľbami k agende rodovej rovnosti osobitne nevyjadrovala. Pozícia žien na kandidačných listinách ostatných politických strán sa oproti voľbám 2002 mierne oslabil. To platilo dokonca aj pre volebného favorita Smer-SD. **Ženu na prvom mieste kandidačnej listiny mali tri politické strany z celkového počtu 21** – boli to politické strany ANO, Slobodné fórum a Nádej. Ani jedna z týchto politických strán sa však nedostala do národného parlamentu. Pred voľbami 2006 explicitne deklarovala ako jednu zo svojich politických priorít posilnenie zastúpenia žien v politike len strana ANO, ktorá sa pokúšala osloviť voličky a voličov aj predvolebnými bilbordmi s týmto posolstvom.

Na rozdiel od parlamentných volieb 2002 alebo volieb do Európskeho parlamentu v roku 2004, keď sa za vyššie zastúpenie žien v politike angažovalo viacero ženských mimovládnych organizácií,⁴ pred parlamentnými voľbami 2006 tieto širšie aktivity nerozvinuli. Hoci niektoré z podporných a informačných aktivít prebehli,⁵ nemali taký ohlas vo verejnosti a ani širší efekt na výsledok volieb a na zostavenie vlády.

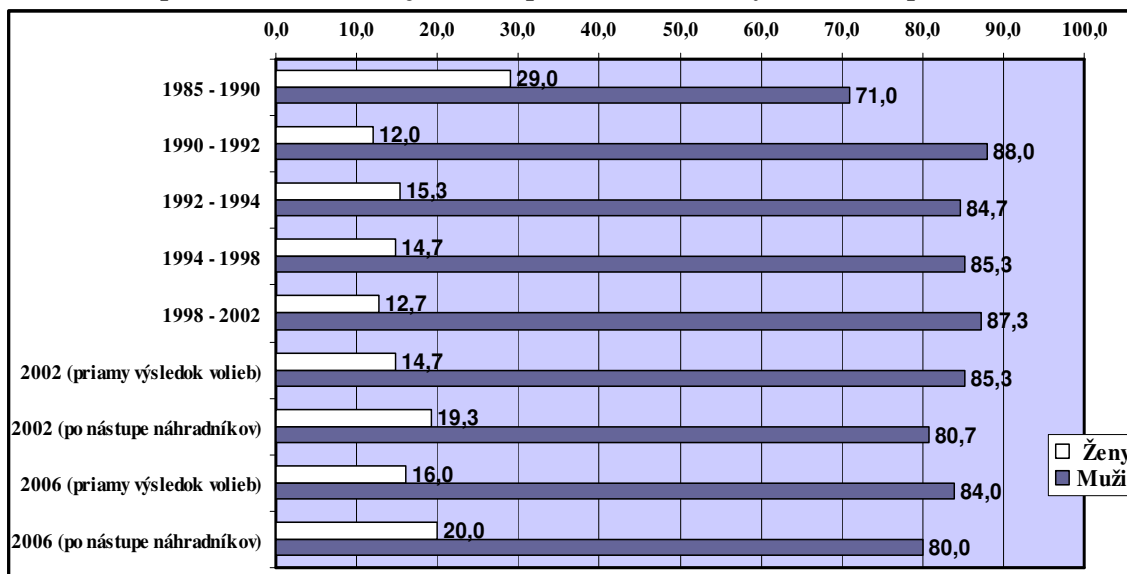
Na Slovensku pre voľby do NR SR platí pomerný volebný systém s uzavretou kandidačnou listinou, ktorý časť analytikov a analytičiek považuje v istom spoločenskom prostredí za menej priaznivý pre výsledné zastúpenie žien (pozri napr. Jalušić, 2000). **O obsadení voliteľných miest a o výslednom poradí na kandidačných listinách rozhodujú viac-menej výlučne politické strany** (často najvyššie orgány strany alebo najužšie vedenie strany), ktoré sú tvorené prevažne mužmi – ide o mužskú sieť. Zákon o voľbách poskytuje voličom a voličkám na Slovensku **možnosť uplatniť prednostné hlasovanie (tzv. krúžkovanie)**, ktoré teoreticky môže zmeniť poradie kandidujúcich žien a mužov a prípadne rozhodnúť o postupe do parlamentu (takýto výsledok ale predpokladá silnú a všeobecne známu kandidujúcu ženu, ktorú uprednosťá väčšia skupina voličskej základne).

Pri posledných voľbách preferenčné hlasy posunuli celkovo deväť žien zo štyroch parlamentných strán na vyššie miesto v poradí ako boli pôvodne zaradené, z toho pre tri z nich to zároveň aj znamenalo vstup do poslaneckej snemovne (získali kreslo v NR SR). Pri neochote politických strán zaviesť podporné opatrenia úpravou existujúcich zákonov týkajúcich sa volieb a činnosti politických strán (napríklad zavedením formálnych kvót či systému striedania kandidátov a kandidátok – takzvaný princíp zipsu) zostáva práve možnosť preferenčného hlasovania ako jediný nástroj, ktorý môže ovplyvniť rozhodnutie vrcholných predstaviteľov politických strán o umiestnení žien na kandidačnej listine.

⁴ O dianí a činnosti MVO pred parlamentnými voľbami 2002 podrobnejšie pozri Filadelfiová, 2003.

⁵ V tejto súvislosti treba spomenúť najmä tzv. Rodový balíček Aspektu, publicistiku na webových stránkach organizácií Možnosť voľby a Aspekt (napríklad „Voľby 2006 – rodové aspekty“ (www.aspekt.sk) alebo „Otvorený list Smeru-SD ohľadom zohľadnenia žien pri zostavovaní vlády“ z 30. 6. 2006 (www.gender.sk), ale aj konferencie a diskusné stretnutia Profesionálnych žien a pod.

Zastúpenie žien v Národnej rade SR po roku 1989 (voľby 1989-2006, podiel v %)

Zdroj: Filadelfiová 2002; *Poslanci/Zoznam poslancov*
<http://www.nrsr.sk/default.aspx?sid=poslanci/kluby/zoznam>.

Bezprostredne po voľbách v roku 2006 – ako priamy výsledok voľieb – získali ženy v parlamente spolu 16 % – čo je iba o málo viac ako po predchádzajúcich voľbách (v roku 2002 to bolo 14,7 % a v roku 1998 len 11,3 %). Na tretinové zastúpenie, ktoré sa zvykne považovať za minimálnu hranicu pre reálnu schopnosť ovplyvniť rozhodovanie, potrebujú ženy ešte približne dvojnásobok tohto počtu poslankyň. Po odchode niektorých poslancov do vedúcich pozícií výkonnej moci ženám napokon pripadlo v NR SR ako náhradníckam 20 % poslaneckých kresiel (v roku 2002 to bolo 19,3 % a v roku 1998 iba 12,7 %). Najvyššie zastúpenie žien na poslaneckých mandátoch jednotlivých politických strán mali po voľbách 2006 v parlamente ĽS-HZDS s 25 % a Smer-SD s 24 %. Na druhej strane najmenej poslankyň má KDĽ – 14,3 %.

Zastúpenie žien v poslaneckých kluboch (k 1. januáru 2007)

	Celkový počet kresiel	Ženy	Muži	Podiel žien v %	Predseda poslaneckého klubu
Smer-SD	50	12	38	24,0	Muž
SDKÚ-DS	31	6	25	19,4	Muž
SNS	19	3	16	15,8	Muž
SMK	20	3	17	15,0	Muž
ĽS-HZDS	16	4	12	25,0	Muž
KDĽ	14	2	12	14,3	Žena
Spolu	150	30	120	20,0	1 žena

Poznámka: Od začiatku roka 2007 sa v NR SR zaznamenali ďalšie výmeny poslancov, čo viedlo aj k zmenám v rodových pomeroch poslaneckého zboru. Zmenil sa celkový počet žien (k 28. aprílu 2008 ich bolo 28, čo je 18,7 % parlamentných kresiel) i zastúpenie žien v jednotlivých poslaneckých kluboch: Smer-SD = 22,0 % žien; SDKÚ-DS = 20,0 %; SNS = 15,8 %; SMK = 15,0 %; ĽS-HZDS = 20,0 % a KDĽ = 22,2 %. Medzi nezávislými poslancami nie je ani jedna žena.

Zdroj: *Poslanci/Poslanecké kluby* (<http://www.nrsr.sk/default.aspx?sid=poslanci/kluby/zoznam>).

Z 30 poslankyň získala parlamentné funkcie približne tretina. Anna Belousovová (SNS) sa stala podpredsedníčkou NR SR (z celkového počtu štyroch podpredsedov), Mária Sabolová predsedníčkou poslaneckého klubu KDĽ (z celkového počtu šiestich predsedov) a 11 žien sa ujalo predsedníckej alebo podpredsedníckej funkcie vo výboroch NR SR (z celkového počtu 57 týchto funkcií).

Voľby do tzv. vyšších územných celkov (VÚC) sa na Slovensku zatiaľ uskutočnili iba dvakrát – v rokoch 2001 a 2005. Volí sa predseda VÚC (župan) a poslanci do ôsmich vyšších územných celkov. **V roku 2001 kandidovalo na predsedu VÚC spolu 133 osôb, z toho iba 13 žien** (čo bolo 9,8 % z celkového počtu kandidujúcich). Počet kandidujúcich žien sa za jednotlivé kraje pohyboval od 0 do 3. Väčšina z nich zastupovala politické strany s malým politickým vplyvom, takže mali minimálnu šancu na zvolenie. Dve ženy kandidovali ako nezávislé, teda bez straníckej podpory a iba tri boli nominované politickými stranami zastúpenými v parlamente. Napokon **nebola za županku zvolená ani jedna žena**.

Ani vo voľbách 2005 nebola do čela VÚC zvolená žiadna žena. O voličskú podporu sa uchádzalo len 7 žien (čo bolo 10,9 % z celkového počtu 64 kandidujúcich). Podiel žien kandidujúcich na tento post sa teda v porovnaní s rokom 2001 takmer nezmenil: ženám patrila v obidvoch voľbách približne desatina miest na kandidačných listinách. A nezmenila sa ani „politická sila“ ženských kandidátok na županku: kandidovali za slabé politické strany alebo ako nezávislé kandidátky, ktoré v prostredí vytvárania rôznorodých koalícií jednoducho nemali šance na zvolenie.

Do poslaneckých zborov 8 samosprávnych krajov kandidovalo v prvých voľbách roku 2001 spolu 690 žien, čo tvorilo 17,3 % všetkých kandidátov a kandidátok. O päť rokov neskôr (2005) došlo opäť iba k minimálnej zmene: podiel kandidujúcich žien na poslankyňu samosprávneho kraja sa zvýšil len o 1,3 % (v roku 2005 kandidovalo 18,6 % žien) Medzi zvolenými poslancami samospráv na úrovni VÚC bolo žien menej ako na kandidačných listinách: v roku 2001 bolo zvolených 51 žien (12,7 % poslaneckých zborov regionálnych samospráv) a v roku 2005 bolo zvolených 59 žien (zastúpenie 14,3 % zo 412 zvolených poslancov).

Rodové zloženie kandidátov na županov a zvolených županov, ako aj kandidátov na poslancov a zvolených poslancov v rokoch 2001 a 2005 (v absolútnych číslach a %)

	Kandidujúci na županov		Zvolení župani		Kandidujúci na poslancov		Zvolení poslanci a poslankyne	
	Celkový počet / ženy	Ženy v %	Celkový počet / ženy	Ženy v %	Celkový počet / ženy	Ženy v %	Celkový počet / ženy	Ženy v %
2001	133 / 13	9,8	8/0	0	3 976/ 690	17,3	401 / 51	12,7
2005	64 / 7	10,9	8/0	0	2 833 / 526	18,6	412 / 59	14,3

Zdroj: MV SR, 2001 (www.civil.gov.sk); *Ženy a muži na Slovensku II*. Koordinačný výbor pre problematiku žien, Bratislava 2002; ŠÚ SR 2008 (<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=69>).

Na riadení samosprávneho kraja v županskej role sa zatiaľ nepodielala ani jedna žena. Zastúpenie žien v regionálnych poslaneckých zborech nedosahuje ani 15 %. Regionálne voľby teda zatiaľ priniesli pre ženy horšie výsledky ako posledné parlamentné voľby (2002 a 2006).

V období od vzniku samostatnej SR do roku 2008 sa uskutočnili 4 komunálne voľby. Vďaka nim sa síce dosiahla vyššia reprezentácia žien v lokálnej politike ako na regionálnej a národnej úrovni, avšak tento stav zďaleka nemožno pokladať za uspokojivý.

Rodové zloženie osôb zvolených do primátorskej alebo starostovskej funkcie na úrovni obcí a mestských častí (lokálne voľby 1994 – 2006)

	Celkový počet	Z toho ženy	Podiel žien v %
1994	2 750	418	15,2
1998	2 776	484	17,5
2002	2 913	541	18,6
2006	2 905	601	20,6

Poznámka: ŠÚ SR na svojej stránke poskytuje informácie len o posledných dvoch voľbách do orgánov samosprávy obcí. Navyše údaje nie sú v takom formáte, aby z nich bolo možné vyrátať podiely žien na všetkých kandidujúcich i zo zvolených poslancov do obecných samospráv.

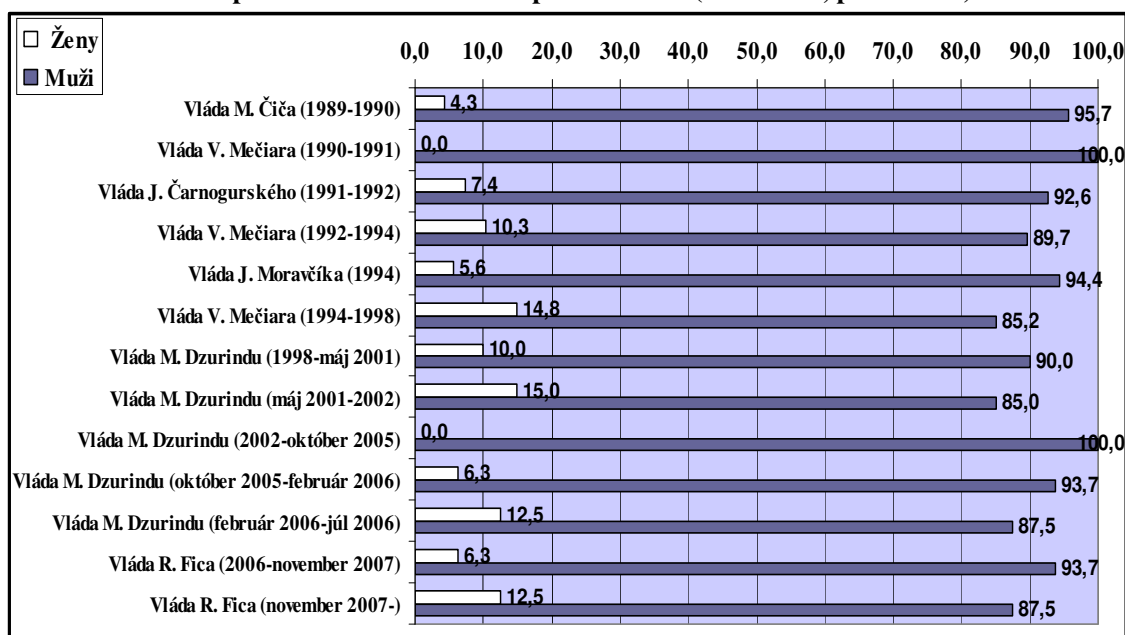
Zdroj: *Ženy a muži na Slovensku II*. Koordinačný výbor pre problematiku žien, Bratislava 2002; ŠÚ SR 2008 (<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=69>).

Pri voľbách do orgánov miestnej samosprávy v decembri 2006 získali ženy 20,6 % z celkového počtu 2 903 zvolených starostov obcí a mestských častí a primátorov miest. To bolo o 2 % viac ako v minulých komunálnych voľbách, keď získali ženy 18,6 % pozícií. V prvých dvoch voľbách bol podiel žien vedúcich mesto alebo obec ešte nižší: 17,5 % v roku 1998 a iba 15,2 % v roku 1994. Dá sa povedať, že **zastúpenie žien na týchto funkciách narastá, ale iba veľmi pomaly** (za 15 rokov o 5 %). **Nie len na celoštátnej, aj na lokálnej úrovni je podiel žien na spravovaní vecí verejných a na politickom rozhodovaní stále veľmi nízky.**

Slovensko sa radí ku krajinám, ktoré ešte nemali v prezidentskej funkcii ženu. A žien je málo i medzi kandidujúcimi na túto najvyššiu štátnu funkciu. Žena sa pri priamej voľbe prezidenta objavila iba raz: bolo to pri prezidentských voľbách roku 1999, kedy spomedzi 10 uchádzačov o túto funkciu bola jedna žena (Magda Vášáryová). V prezidentských voľbách 2004 nekandidovala žiadna žena (12 mužov). Pre budúce prezidentské voľby sa črtá viacero kandidátok: nominantka opozičných politických strán – terajšia poslankyňa za SDKÚ-DS Iveta Radičová, ďalej Zuzana Martináková a Anna Bollová.

Z hľadiska zastúpenia žien a mužov boli dosiaľ najúspešnejšie voľby do Európskeho parlamentu v roku 2004. Zvolených bolo 5 europoslankyň, čo tvorí 35,7 % zo 14 poslancov zastupujúcich Slovenskú republiku.⁶ Takýto podiel prekračuje o 4 percentuálne body priemerné zastúpenie žien v Európskom parlamente dosahujúce hodnotu 30,4 %.⁷

Zastúpenie žien vo vláдах SR po roku 1989 (1989-2008, podiel v %)

Zdroj: *Vláda SR/História vlád Slovenskej republiky* (<http://www-8.vlada.gov.sk/index.php?ID=1073>).

Zastúpenie žien SR na najvyšších pozíciách výkonnej moci je ešte väčšmi poddimenzované ako ich zastúpenie v Národnej rade SR: počas uplynulých 15 rokov síce kolísalo, avšak nikdy nedosiahlo ani 20 %. Slabá rodová citlivosť predstaviteľov politických strán sa prejavila aj pri zostavovaní dvoch posledných vlád. Bezprostredne po voľbách 2002 vo vláde M. Dzurindu nebola ani jedna z najvyšších exekutívnych funkcií zverená žene, až ku koncu volebného obdobia zaujali

⁶ Nominantka KDH Anna Záborská sa stala predsedníčkou Výboru pre práva žien a rovnosť pohlaví. Proti jej zvoleniu i niektorým jej vyjadreniam k rodovým otázkam protestovali viaceré feministické mimovládne organizácie zo Slovenska a z iných krajín EÚ.

⁷ Priemer krajín EÚ znižuje predovšetkým Cyprus a Malta, ktoré nemajú ani jednu europoslankyňu, ako aj Poľsko a Taliansko s 13- a 18-percentným zastúpením žien v EP (www.europarl.europa.eu).

ministerské kreslo v rezorte práce, sociálnych vecí a rodiny a v rezorte spravodlivosti dve ženy.⁸ Vo vláde R. Fica po voľbách 2006 bolo iba jedno ministerské kreslo zverené žene, a to v rezorte práce, sociálnych vecí a rodiny.⁹ Začiatkom roka 2008 k nemu pribudlo kreslo ministerky pôdohospodárstva.¹⁰ Napriek tomu, že víťazom volieb a hlavným členom vládnej koalície sa stala strana Smer-SD, hlásiaca sa k sociálnodemokratickým princípom, pri zostavovaní koalíciej vlády v zložení Smer-SD, SNS a ĽS-HZDS sa na rodové hľadisko zrejme neprihliadalo.

Situácia na Slovensku kontrastuje so stavom vo väčšine členských štátov EÚ-15, kde zastúpenie žien vo vláde prekračuje jednu pätinu, vo viacerých sa blíži k paritnému alebo ho dokonca prekračuje. Výnimkou je iba Grécko a Portugalsko. Dá sa z toho usudzovať, že pri zostavovaní národných vlád sa rodové hľadisko skutočne berie do úvahy, ako to napokon vyplýva z podpísaných medzinárodných dohovorov i prijatých stratégií a politických cieľov v rámci EÚ¹¹. Iná je situácia v krajinách bývalej strednej a východnej Európy, kde v roku 2005 bolo až 6 štátov s čisto mužskou vládou (Slovinsko, Rumunsko, Moldavsko, Maďarsko, Slovensko a Česká republika) a v ostatných ženy tvorili len okolo 10 % členov národných vlád. V súčasnosti zaostávanie tohto regiónu v porovnaní s pôvodnými krajinami EÚ pretrváva, hoci sa situácia mierne posunula k lepšiemu: k novembriu 2007 viaceré z nich dosiahli alebo prekročili 20 % žien vo vláde. Nie je to ale prípad Slovenska, ktoré so svojim podielom žien uzatvára rebríček krajín – spolu s Rumunskom, Tureckom, Gréckom, Portugalskom a Slovinskom (*Women and men...*, 2008). Znamená to, že mnohé z krajín Európy týmto otázkam nevenujú dostatočnú pozornosť.

Všetky uvedené údaje dokumentujú nízku účasť žien na zákonodarnej i výkonnej moci svedčiacu o faktickej politickej marginalizácii žien. Aj toto je významný – a nevelmi lichotivý – indikátor celkovej civilizačnej vyspelosti Slovenska. Rovnako nepriaznivá je aj okolnosť, že v **uplynulých rokoch neboli prijaté nijaké zákony, ktoré by posilnili politické práva žien.** Pritom boli vypracované tri takéto návrhy. Prvým bol poslanecký návrh E. Rusnákovej na kvótu pre ženy 30 % na kandidačných listinách politických strán do regionálnych voľbách v roku 2001. Druhým bol vládny návrh na zmenu volebného zákona (v rámci jeho novelizácie) požadujúci 30 % zastúpenia žien na kandidačných listinách politických strán z roku 2002. Tretí pozmeňovací návrh na zmenu zákona v prospech zavedenia kvót alebo iných dočasných podporných opatrení pre ženy bol predložený v roku 2004 pri novelizácii zákona o voľbách: išlo o poslanecký návrh J. Heribana ako predsedu *Komisie NR SR pre rovnosť príležitostí a problematiku žien a mužov*. Poslanci návrh zamietli napriek tomu, že slovenská verejnosť bola pripravená akceptovať podporné opatrenia na zvýšenie zastúpenia žien v politike. Podľa výskumu IVO z roka 2002 súhlasila väčšina občanov (64 % žien a 52 % mužov) s tým, aby politické strany v SR pri zostavovaní kandidačných listín stanovili kvóty pre ženy alebo zaviedli pravidlo striedania kandidátov (Filadelfiová – Bútorová – Gyárfášová, 2002).

V marci 2001 schválila Vláda SR Konceptiu rovnosti príležitostí žien a mužov, ktorú vypracoval Odbor rovnosti príležitostí MPSVR SR. **V nej sa okrem iného zaviazala k podporným opatreniam:** „podporiť modifikovanie zákona o politických stranách a zákona o voľbách tak, aby zabezpečili zastúpenie žien v politike a politických stranách, napríklad zavedením kvót a iných krátkodobých dočasných opatrení“. **V súčasnosti však možno stále konštatovať, že sa tak dodnes nestalo.**

Vstupu žien do rozhodovacích pozícií bránia viaceré prekážky. Sú to predovšetkým prežívajúce predsudky a stereotypy týkajúce sa roly muža a ženy v rodine a verejnom živote; ďalej konflikt rodinných povinností a politickej kariéry žien a z toho plynúci nedostatok času a stres; skutočnosť, že záujem žien o politiku výrazne obmedzujú rodinné povinnosti; ale aj nedostatok dôvery v politickú aktivitu, zlý obraz politiky v krajine a prepolitizovanie života; taktiež sa na výsledku podpisujú prekážky v rámci politických strán – ako napr. nejednotné výberové mechanizmy, mužské siete a pod.; a napokon aj nízka miera solidarity medzi ženami a ich nedostatočná vzájomná podpora.

⁸ V októbri 2005 sa stala ministerkou práce, sociálnych vecí a rodiny Iveta Radičová a vo februári 2006 ministerkou spravodlivosti Lucia Žitňanská, obe nominantky SDKÚ-DS.

⁹ Funkciu ministerky práce, sociálnych vecí a rodiny SR zastáva Nominantka strany Smer-SD Viera Tomanová.

¹⁰ Funkciu ministerky pôdohospodárstva zastávala nominantka ĽS-HZDS Zdenka Kramplová do novembra 2008. Potom ju nahradil vo funkcii muž.

¹¹ Podporu rovného zastúpenia žien a mužov v rozhodovaní začlenila Európska Komisia medzi 6 prioritných oblastí rodovej agendy na roky 2006-2010 (*Plán uplatňovania rovnosti žien a mužov 2006-2010*, SEK(2006)275. Komisia ES, Brusel, 1.3.2006).

Na **bariéry spočívajúce v rodine** poukázal hĺbkový výskum slovenských žien v politike z roku 2000, podľa ktorého rodinné povinnosti sú všeobecnou a univerzálnou bariérou vstupu žien do politiky, bez ohľadu na pozíciu, oblasť či politickú stranu. Vstup žien do politiky si vyžaduje súhlas a podporu manželského partnera a rodinných príslušníkov. Ženy sú najčastejšie do funkcie „uvolnenej“ za podmienky, že „neutrpi rodina“. Vstupom do politiky totiž ženám pribúda ďalšia aktivita. Aj keď starostlivosť o domácnosť čiastočne preberú rodinní príslušníci, hlavné množstvo domácich prác zostáva na ženu počas víkendových dní a jej zaťaženie sa tak neúmerne zvyšuje. Konflikt rodina – verejná činnosť je ľahšie riešiteľný na lokálnej úrovni, situácia sa komplikuje prechodom žien do celoštátnych funkcií, ktoré spravidla znamenajú týždňové odlúčenie od rodiny (Filadelfiová – Radičová – Pulíš 2000).

Názor verejnosti na prekážky vstupu žien do politiky je obdobný. Podľa prieskumu IVO z roku 2002 si až 70 % mužov a 78,7 % žien myslí, že ženám pri vstupe do politiky bránia rodinné povinnosti. Takmer 47 % žien zastáva názor, že nízke zastúpenie žien v politických funkciách je výsledkom systematického úsilia mužov udržať si moc a rozhodovanie vo svojich rukách (u mužov má tento názor podporu len 29,4 %). Tretím dôvodom je podľa mienky žien nezáujem žien o politiku (42,6 %; u mužov to bolo až 54,3 %). K významným prekážkam zaradila verejnosť SR aj „špinavosť“ a bezohľadnosť politiky, ktorá je príčinou toho, že sa jej ženy vyhýbajú (41,7 % žien a 36,5 % mužov). Nedostatočnú prípravu žien na verejné pôsobenie, ich nízku sebadôveru a nedostatok schopností pokladalo za prekážku iba 20 % a menej opýtaných.

Názory na zastúpenie žien v politických orgánoch
(% odpovedí „dostatočné“ : „nedostatočné“ : „neviem“)

	Názory mužov	Názory žien	Celá populácia
Vláda	33 : 59 : 8	21 : 73 : 6	26 : 67 : 7
Parlament	38 : 53 : 9	27 : 67 : 6	32 : 60 : 8
Orgány miestnej samosprávy	48 : 38 : 14	37 : 52 : 11	42 : 46 : 12

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, august 2006 (podľa Bútorová (ed.), 2008).

Slovenská verejnosť má na zastúpenie žien v politických orgánoch dlhodobo kritický názor (Bútorová, 1996; Bútorová – Filadelfiová – Guráň – Gyárfášová – Farkašová 1999; Filadelfiová – Bútorová – Gyárfášová 2002; Filadelfiová – Bútorová, 2006). Túto skutočnosť potvrdzujú aj zistenia výskumu Inštitútu pre verejné otázky z augusta 2006 (uskutočnil sa v rámci implementácie projektu IS EQUAL Plus pre ženy 45+): zastúpenie žien vo vláde pokladalo za nedostatočné 73 % žien a 59 % mužov; v parlamente 67 % žien a 53 % mužov; a v orgánoch miestnej samosprávy 52 % žien a 38 % mužov. Vo všetkých troch hodnoteniach je **názor žien výrazne kritickejší**. Potrebu vyššej účasti žien na politickom rozhodovaní si väčšmi uvedomujú ženy, a potom muži s vyšším vzdelaním. V porovnaní rokov sa vedomie nedostatočného zastúpenia žien na politickom rozhodovaní v slovenskej verejnosti prehĺbilo – u žien i u mužov (muži sa v názoroch posunuli výraznejšie, stále však zaostávajú za názorom žien).

Viacere výskumy (napríklad výskumy IVO, Sociologického ústavu SAV a pod.) opakovane potvrdili, že väčšina žien a mužov SR podporuje účasť žien na politickom rozhodovaní: názor, že „ženy by mali mať v politike rovnaké slovo ako muži“ zastávali v roku 2006 tri štvrtiny populácie (73 %: z mužov 65 % a zo žien 81 %); k presvedčeniu, že „ženy by sa nemali starať do politiky“, sa prikláňa iba pätina populácie (22 %, zo žien 16 % a z mužov 29 %). Rozdiely v názoroch žien a mužov boli aj tu pomerne výrazné.

Čo robiť aby sa účasť žien na politickom rozhodovaní zvýšila? Skúsenosť zo zahraničia hovorí, že okrem **všeobecných opatrení na podporu zosúladenia práce a rodiny** a potierania **rodovo stereotypných predstáv v spoločnosti** sa na podporu vyrovnaného zastúpenia žien a mužov v mocenských a rozhodovacích štruktúrach využíva celý **rad postupov a stratégií a rôznych podporných opatrení**. Tá istá skúsenosť tiež ale potvrdzuje, že z uvádzaných postupov a podporných opatrení sú **najefektívnejšie a najčastejšie využívané formálne alebo neformálne kvóty** pre zastúpenie mužov a žien na kandidačných listinách politických strán.

Cesty na podporu vyššej účasti žien v politickom rozhodovaní sú teda rôzne, môže ísť o:

- *Doplnenie národnej ústavy¹²*
- *Samostatný zákon o rovnosti rodov či rovnosti príležitostí obsahujúci paragraf o rozhodovaní¹³*
- *Úpravu volebného zákona¹⁴*
- *Úpravu zákona o politických stranách¹⁵*
- *Prezidentské aktivity¹⁶, vládne aktivity¹⁷ alebo parlamentné aktivity¹⁸*
- *Ženské skupiny v parlamente¹⁹*
- *Prístup samotných politických strán²⁰*
- *Činnosť ženských skupín vo vnútri politických strán²¹*
- *Vznik špeciálnych strán žien²²*
- *Aktivity mimovládnych organizácií²³*
- *Angažovanie a využitie médií²⁴ a iné.*

¹² Národné ústavy (podobne ako naša) spravidla obsahujú iba všeobecné konštatovanie, že nikto nemôže byť diskriminovaný z dôvodu pohlavia. Francúzsko má ale napr. v národnej ústave špeciálne ustanovenie o rovnakej účasti mužov a žien na rozhodovaní.

¹³ Podobný zákon prijalo okrem niektorých „starých“ členských krajín EÚ napríklad Nórsko a Slovinsko: nórsky zákon predpisuje, že vo všetkých verejných orgánoch, radách a komisiách musí byť každé z pohlaví zastúpené minimálne 40 %, Slovinský parlament schválil Zákon o rovnosti príležitostí ešte v roku 2000.

¹⁴ Môže ísť o uzákonenie formálnych kvót pre kandidačné listiny do parlamentných, regionálnych alebo miestnych volieb vo forme stanovenia minimálnej percentuálnej hranice, ktorú majú dosiahnuť ženy alebo maximálnej hranice, ktorú nemôže prekročiť ani jedno z pohlaví (napr. Arménsko), alebo určenie miest na kandidačných listinách pre obidve pohlavia, tzv. „princíp zipsu“, alebo iné pravidlo: okrem viacerých západných krajín má takýto článok vo volebnom zákone napr. Bosna a Hercegovina – zákon požaduje rovnaké zastúpenie oboch pohlaví na prvých 10 miestach kandidačnej listiny.

¹⁵ Takýto postup môže politickým stranám predpísať formálne kvóty alebo iný typ požiadaviek na rovnosť príležitostí v politike: v Slovinsku Zákon o politických stranách stanovil povinnosť zaradiť do štatútu politickej strany „štyri metódy na zavedenie rovnosti príležitostí pre obidve pohlavia pri nominácii kandidátov do volieb“.

¹⁶ Prezident sa formou dekrétu alebo vyhlásenia obracia na výkonné a zákonodarné orgány, aby konali v smere podpory rovnosti príležitostí v politike (napr. v Azerbajdžane alebo v Gruzínsku či v Rusku; závisia od postavenia prezidenta v krajine).

¹⁷ Aktivity môžu mať apelačný charakter, ale aj konkrétnejšiu či praktickejšiu podobu: napr. na Malte vláda organizovala kampane a tréningové kurzy na podporu zastúpenia žien v politike; vo viacerých štátoch sa zriadili špeciálne vládne orgány pre rovnosť príležitostí žien a mužov.

¹⁸ Môže ísť o aktivity deklaratívneho charakteru (v Macedónsku parlament prijal Deklaráciu na podporu rovnosti príležitostí v procese rozhodovania, ale nezaviedol nijaké procedúry na zmenu situácie; v Moldavsku tiež prijal odporúčanie na zavádzanie princípu rovnosti v rozhodovaní, ale návrh na kvótu 30 % pre obidve pohlavia do volebného zákona neschválil), alebo o vytvorenie špeciálnych výborov alebo komisií pre túto problematiku (napr. v Maďarsku alebo v Slovensku).

¹⁹ Samotná prítomnosť žien v parlamente nestačí, dôležité je, či sa ženy s agendou stotožnia a angažujú sa v nej. (V Estónsku všetky ženy v parlamente vytvorili Združenie žien v parlamente, aby podporili zapojenie žien do politiky - organizujú okrúhle stoly, zasielajú výzvy politickým stranám, predkladajú legislatívne návrhy; v Lotyšsku vytvorili neformálnu skupinu, ktorá raz za mesiac diskutuje o problematike žien.)

²⁰ Iniciatíva samotných politických strán a opatrenia prijaté v ich vnútri zohrali v krajinách EÚ najvýraznejšiu úlohu. Politické strany môžu intervenovať v prospech zastúpenia žien napr. vytváraním špeciálnych programov na posilnenie postavenia žien v politike, stanovením kvót pre voľby alebo stanovením kvót pre vnútrostranícke orgány (17 nečlenských štátov EÚ malo aspoň jednu politickú stranu, ktorá sa pokúsila o zavedenie takýchto neformálnych kvót).

²¹ Skupiny žien v rámci politickej strany majú veľkú šancu zmeniť politickú agendu strany a zvýšiť citlivosť k rodovým otázkam. V našom regióne má iba minimum krajín aspoň jednu politickú stranu s aktívnou vnútrostraníckou ženskou skupinou.

²² V 3 krajinách pôsobia špeciálne politické strany žien, napr. v Litve Litovská strana žien, v Slovinsku Hlas žien, na Ukrajine Ženy Ukrajiny a pod.

²³ Aj MVO majú možnosť ovplyvniť celkovú klímu v spoločnosti a presadiť požiadavky na posilnenie postavenia žien. Vo viacerých štátoch zohrali podstatnú úlohu aktivitami vo volebnej kampani, v tréningoch a príprave budúcich političiek, v lobovaní v parlamente a v politických stranách. Pre ich úspešnosť je dôležitá koordinácia postupu.

V ZÁUJME ZVÝŠENIA ZASTÚPENIA ŽIEN V POLITICKOM ROZHODOVANÍ TREBA:

Kedže vstupu žien do politického rozhodovania bránia rôznorodé prekážky a bariéry:

- *od prežívajúcich stereotypných predsudkov a predstáv o role muža a ženy v rodine a verejnom živote;*
- *cez konflikt rodinných povinností a politickej kariéry žien a následný nedostatok času a stres;*
- *skutočnosť, že záujem žien o politiku výrazne obmedzujú rodinné povinnosti;*
- *ale aj nedostatok dôvery v politickú aktivitu, zlý obraz politiky v krajine a prepolitizovanie života;*
- *po prekážky v rámci politických strán (nejednotné výberové mechanizmy, mužské siete a pod.);*
- *a napokon aj nízku mieru solidarity medzi ženami a ich nedostatočnú vzájomnú podporu;*

Na podporu vyrovnaného zastúpenia žien a mužov v mocenských a rozhodovacích štruktúrach a rovnakej účasti na politickom rozhodovaní treba robiť rôznorodé opatrenia a stratégie:

a) Všeobecného charakteru:

- *Rozvíjať aktivity zamerané na odstraňovanie rodovo stereotypných predstáv (vo vzťahu k narúšaniu stereotypov má nezastupiteľné miesto výchova a škola);*
- *Posilniť celkové postavenie žien v spoločnosti, najmä v ekonomickom živote, vrátane uľahčenia ich prístupu na miesta spojené s rozhodovaním v ekonomickej sfére;*
- *Podporovať zosúlad'ovanie verejných a domácich povinností;*

b) Konkrétneho charakteru:

- *Žiadať legislatívne úpravy: doplnenie národnej ústavy, samostatný zákon o rovnosti rodov či rovnosti príležitostí, úpravu volebného zákona, úpravu zákona o politických stranách;*
- *Zaangažovať verejných činiteľov na riešení: prezidentské aktivity, vládne aktivity, parlamentné aktivity;*
- *Sieťovanie žien: ženské skupiny v parlamente, činnosť ženských skupín vo vnútri politických strán, vznik špeciálnych strán žien;*
- *Rozvíjať a podporovať aktivity mimovládnych organizácií – nie len v roku volieb;*
- *Zaangažovať a využívať médiá;*
- *Opakovane a napriek predchádzajúcim neúspechom žiadať kvóty a iné úpravy - napr. princíp „zipsu“ (v rámci vedenia politických strán, na verejnosti, od verejných autorít), ktoré zabezpečia, že ženy budú na kandidátskych listinách na zvoliteľných miestach;*
- *Rozvíjať a podporovať aktivity na podporu žien v politike kontinuálne, nie len bezprostredne pred voľbami (vtedy sa už veľa nedá ovplyvniť), a na rôznych úrovniach.*

²⁴ Je strategicky veľmi významné získať podporu médií – pri odbúravaní predsudkov a stereotypov vo vzťahu k ženám v politike je ich úloha nezastupiteľná (mediálne kampane, špeciálne programy alebo publicistika).

3.2. VOENÝ ČAS A AKTÍVNE OBČIANSTVO²⁵

✓ Na aktívne občianstvo a záujmy zostáva ženám málo času a vôle

Ako sa uvádza v časti 2.1., ženy a muži trávajú čas mimo plateného zamestnania rôznymi spôsobmi, môžu ho venovať domácnosti a rodine, alebo verejným aktivitám, sebarozvoju či pestovaniu rôznych záľub. Čomu sa ženy a muži na Slovensku venujú vo svojom mimopracovnom čase najčastejšie sa už analyzovalo vyššie (vyhrali domáce práce a starostlivosť). V tejto časti sa pozornosť sústreďuje na výskumné dáta z iného pohľadu: **aké miesto v rámci mimopracovného času pripadá aktívnemu občianstvu a sebarozvoju.**

Mimopracovné aktivity podľa frekvencie vykonávania – porovnanie žien a mužov (v %)

	Odpovede mužov				Odpovede žien			
	Každý deň	Viac-x do týždňa	Zriedka vejšie	Vôbec	Každý deň	Viac-x do týždňa	Zriedka vejšie	Vôbec
<i>Dobrovoľníctvo či verejnoprosp. činnosť</i>	1	6	32	60	0	6	28	66
Starostlivosť o deti	33	30	27	10	58	16	17	10
<i>Politická aktivita</i>	0	2	9	89	0	1	8	91
Zabezp. chodu domácn.	31	44	20	5	77	18	5	1
<i>Samovzdelávanie</i>	12	25	33	30	11	25	36	28
Starostlivosť o vnúčatá	7	38	31	24	14	33	31	23
Voľnočasové aktivity	24	44	29	3	17	42	34	7
Starostlivosť o dosp. os.	8	25	35	32	17	25	35	23
<i>Šport, aktívny pohyb</i>	14	29	35	22	6	24	40	30

Poznámka: Prepočet bez odpovedí „neviem“. Len za tých respondentov a respondentky, ktorých sa daná aktivita týkala. Riadkové početnosti.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, august 2006.

Podiely častých (každý deň a viac krát do týždňa) vykonávateľov „týchto ostatných“ aktivít mimopracovného času boli podstatne nižšie než v prípade domácich činností. Pri dobrovoľníckej a verejno-prospešnej činnosti to bolo 7 % za mužov a 6 % za ženy; pri politických aktivitách len 2 % mužov a 1 % žien. Zostávajúce tri aktivity mimopracovného času boli o čosi častejšie: 37 % mužov sa venovalo denne alebo týždenne samovzdelávaniu (zo žien 36 %); 68 % mužov voľnočasovým aktivitám (zo žien 59 %); a 43 % mužov športu a aktívnemu pohybu (zo žien to bolo 30 %).

Vôbec **najzriedkavejšie sú aktivity, ktoré by sa dali zaradiť do kategórie verejných – dobrovoľníctvo a verejnoprospesná činnosť a politická aktivita. Dobrovoľníctvo a verejnoprospesnú činnosť vôbec nepozná 66 % žien a 60 % mužov** a každodenne alebo týždenne sa mu venuje len 6 % žien a 7 % mužov, pritom rozdiely podľa veku sú skutočne zanedbateľné. **Ešte slabšia je účasť v politických aktivitách:** 91 % žien a 89 % mužov ich nepraktizuje vôbec, častejšie sa vyskytli len u 1 % žien a 2 % mužov a z hľadiska veku išlo tiež o zanedbateľné rozdiely. **Verejným aktivitám sa podľa údajov z reprezentatívneho výskumu venuje na Slovensku iba veľmi malá časť populácie mužov i žien** - mierne viac spomedzi mužov a mierne viac zo starších mužov.

Frekvencia narastá za typické „voľnočasové“ aktivity, ako je pestovanie rôznych záujmov a pohybové aktivity. Každodenne sa im v priemere venuje 24 % mužov a 17 % žien (záujmové činnosti) a 14 % mužov a 6 % žien (šport a aktívny pohyb). Sú ale **menej časté u žien a starších vekových skupín** – mužov i žien. Kým medzi ženami nad 45 rokov je až 48 % nešportujúcich a len 4 % každodenných športovkýň, za mužov nad 45 rokov je tento pomer 41 % ku 8 %. Za mladšie ženy a mužov je rodový rozdiel ešte markantnejší: 13 % nešportujúcich a len 8 % každodenne športujúcich žien do 45 rokov; z mladších mužov vôbec nešportujúcich 7 % a každodenne športujúcich až 19 %.

²⁵ Spracované a upravené podľa štúdie autorky *Mimopracovný čas žien a mužov* v publikácii *Ona a on na Slovensku: zaoštréné na rod a vek* (Bútorová (ed.), 2008).

Spolu teda 93 % mužov do 45 rokov sa aspoň občas venuje nejakej pohybovej aktivite, zo žien do 45 rokov je to 87 %. Muži sa tiež častejšie venujú záľubám, rozdiel je výraznejší za vekovo mladšiu skupinu.

Špecifickou aktivitou v čase mimo práce je investícia do vlastného vzdelávania (samovzdelávanie). Je dôležité pre mužov i ženy, mladších i starších: vzdelanie totiž na Slovensku patrí k základným predpokladom úspešného uplatnenia na trhu práce (Bodnárová, Džambazovič, Filadelfiová, Gerbery, Kvapilová, Porubánová, 2005; Gyárfášová a kol., 2006; národné strategické dokumenty pre oblasť práce a sociálnej inklúzie – www.employment.gov.sk). Ako vidieť z údajov, **vo frekvencii samovzdelávania nie je veľký rodový rozdiel** (približne rovnaký podiel častého vykonávania tejto aktivity, ale aj nevzdelávajúcich sa u mužov i žien), **z hľadiska veku je ale dost' výrazný.** Kým v mladšej generácii (do 45 rokov) sa aspoň občas samovzdeláva 84 % žien a 82 % mužov, v staršej generácii je to o viac ako 40 % menej (60 % zo žien a 56 % z mužov). Každodenne sa tejto činnosti v mimopracovnom čase venuje 16 % zo žien a 17 % z mužov mladšej skupiny, za staršiu je to len 6 % u oboch pohlaví. **Veková skupina nad 45 rokov preukázala pomerne veľký deficit času venovaného vzdelávaniu.** Pre lepšie uplatnenie na trhu práce bude potrebné tento rozdiel prekonať – nie len čo sa týka zamestnávateľov a dostupnosti vzdelávania pre všetky vekové skupiny, ale aj zo strany samotných žien a mužov 45+. Nezriedka sú totiž ich postoje k ďalšiemu vzdelávaniu dost' odmietavé²⁶.

Frekvencia vykonávania voľnočasových aktivít podľa veku a rodinného stavu
(% odpovedí „každý deň“ : „týždenne“ : „zriedkvejšie“ : „vôbec“)

	Dobrovoľníctvo a VPC	Politická aktivita	Samovzdelávanie	Voľnočasové aktivity	Šport, aktívny pohyb
Ženy do 45 rokov	0 : 5 : 29 : 66	0 : 1 : 9 : 90	16 : 31 : 37 : 16	18 : 42 : 35 : 5	8 : 33 : 46 : 13
Muži do 45 rokov	1 : 7 : 32 : 60	1 : 1 : 8 : 90	17 : 31 : 34 : 18	28 : 45 : 25 : 2	19 : 42 : 32 : 7
Ženy nad 45 rokov	1 : 6 : 27 : 66	0 : 0 : 8 : 92	6 : 19 : 34 : 40	16 : 42 : 33 : 9	4 : 14 : 34 : 48
Muži nad 45 rokov	2 : 5 : 33 : 60	0 : 3 : 10 : 88	6 : 17 : 33 : 44	18 : 41 : 36 : 5	8 : 12 : 39 : 41
Ženy slobodné	0 : 4 : 29 : 67	0 : 0 : 6 : 94	26 : 36 : 28 : 10	31 : 44 : 22 : 3	14 : 43 : 30 : 11
Muži slobodní	2 : 8 : 29 : 61	1 : 0 : 5 : 94	22 : 31 : 26 : 21	38 : 46 : 14 : 2	27 : 27 : 43 : 20
Ženy bez partnera	1 : 5 : 39 : 75	0 : 1 : 5 : 94	9 : 15 : 34 : 42	19 : 42 : 29 : 10	7 : 14 : 31 : 48
Muži bez partnerky	0 : 8 : 20 : 72	1 : 4 : 7 : 88	9 : 16 : 25 : 50	27 : 41 : 25 : 7	5 : 20 : 32 : 43
Ženy s partnerom	0 : 6 : 31 : 63	0 : 1 : 11 : 88	7 : 26 : 39 : 28	12 : 41 : 41 : 6	3 : 21 : 47 : 29
Muži s partnerkou	2 : 5 : 36 : 57	0 : 2 : 12 : 86	7 : 23 : 39 : 31	15 : 42 : 40 : 3	7 : 22 : 46 : 25

Poznámka: Prepočet bez odpovedí „neviem“. Skupina „bez partnera/ky“ zahŕňa mužov a ženy so statusom rozvedení a ovdovení; skupina „s partnerom/kou“ mužov a ženy žijúcich v manželstve a ako druh a družka.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, august 2006.

Podľa rodinného stavu sú všetky sledované **oddychové aktivity najzriedkavejšie u žien bez partnerského vzťahu – rozvedených a ovdovených.** Dá sa predpokladať, že objem voľného času je u týchto žien menší jednak z dôvodu zaneprázdnenia rodinnými povinnosťami (jeden z rodičov na celok domácich prác a starostlivosti) a jednak preto, lebo sa tu tiež pravdepodobne prejavuje vplyv veku (vysoké zastúpenie starších vekových skupín medzi ovdovenými, ktoré na tento typ aktivít často rezignujú)²⁷. **Slobodní muži a muži žijúci v partnerstve majú na realizáciu vo voľnom čase väčší priestor ako tie isté ženy.** Naznačili to napokon aj rozdielne počty hodín, ktoré venujú domácnosti

²⁶ Napríklad v rámci skupinových i individuálnych rozhovorov, ktoré sa uskutočnili s rôznymi skupinami žien v rámci riešenia projektu IS EQUAL Plus pre ženy 45+, niektoré ženy vyjadrili postoj o nepotrebnosti vzdelávania v ich veku.

²⁷ Aktívne starnutie, ako o ňom hovoria dokumenty medzinárodných organizácií (OSN, EÚ, RE ILO a podobne) a mnohé štúdie (Ilmarinen 2008), nenašlo zatiaľ na Slovensku širokú odozvu. Hoci viacero pozitívnych príkladov sa dá nájsť (pozri napr. činnosť MVO Strieborné hlavy alebo Fórum starších).

ženy a muži, i rozdielne počty hodín, ktoré tvoria teoretickú časovú rezervu mužov a žien pre voľné nakladanie s časom. Niektoré činnosti mimopracovného času však možno označiť u mužov a žien Slovenska za veľmi neoblíbené – napríklad angažovanie sa v politike alebo dobrovoľnícka a verejnoprospešná činnosť sa praktizovala málo u všetkých rodinných statusov. Z perspektívy dosiahnutého vzdelania skúmané „nadstavbové“ aktivity vykazovali posunu – ich **frekvencia sa s rastúcim vzdelaním zvyšovala**, hoci u každej aktivity s inou dynamikou (čo však vyplýva zo samotnej povahy týchto činností, politická aktivita či dobrovoľníctvo majú okrem skupiny profesionálov málokedy charakter každodenných činností).

Frekvencia vykonávania vybraných aktivít vo voľnom čase podľa vzdelania
(% odpovedí „každý deň“ : „týždenne“ : „zriedkavejšie“ : „vôbec“)

	Dobrovoľníctvo a VPC	Politická aktivita	Samovzdelávanie	Šport, aktívny pohyb
Muži				
Základné	2 : 6 : 26 : 64	1 : 1 : 5 : 93	14 : 19 : 23 : 44	13 : 26 : 26 : 35
Stredné bez maturity	0 : 6 : 34 : 60	0 : 2 : 9 : 89	6 : 19 : 39 : 36	11 : 30 : 37 : 23
Stredoškolské	1 : 6 : 35 : 58	0 : 2 : 12 : 87	15 : 30 : 41 : 14	18 : 30 : 41 : 11
Vysokoškolské	7 : 9 : 27 : 57	3 : 3 : 11 : 83	27 : 53 : 15 : 5	19 : 35 : 34 : 12
Ženy				
Základné	2 : 5 : 24 : 69	0 : 1 : 4 : 96	6 : 14 : 26 : 53	8 : 15 : 22 : 56
Stredné bez maturity	0 : 5 : 26 : 69	0 : 0 : 7 : 93	5 : 18 : 45 : 32	3 : 22 : 48 : 27
Stredoškolské	0 : 6 : 28 : 66	0 : 2 : 11 : 88	14 : 30 : 41 : 15	8 : 26 : 46 : 19
Vysokoškolské	0 : 5 : 43 : 52	0 : 0 : 14 : 86	24 : 57 : 23 : 6	5 : 36 : 44 : 13

Poznámka: Prepočet bez odpovedí „neviem“.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, august 2006.

S rastúcim vzdelaním klesá zastúpenie tých, čo aktivitu nevykonávajú a na strane druhej – **narastá podiel častých vykonávateľov** (každodenných a týždenných). Tento trend sa prejavuje u mužov i u žien, za mužov je o niečo výraznejší. Z mužov so základným vzdelaním nešportovalo vôbec 35 % a u vysokoškolákov to bolo len 12 %, u žien sa s rastom vzdelania odohral pokles z 56 % na 13 %; za samovzdelávanie bol pokles mužov nevenujúcich sa tejto aktivite zo 44 % na 5 % a v rámci žien z 53 % na 6 %; pri politickej aktivite 93 % ku 83 % za mužov a 96 % ku 86 % za ženy; u dobrovoľníckej činnosti 64 % ku 57 % za mužov a 69 % a 52 % za ženy. Proporcne k tomu narastal s každým vzdelanostným stupňom podiel žien a mužov, čo sa každodenne, týždenne alebo občasne týmito činnosťami v mimopracovnom čase venujú: napríklad až na 27 % mužov a 24 % žien s vysokoškolským vzdelaním venujúcich sa každý deň samovzdelávaniu alebo na 19 % mužov – vysokoškolákov, ktorí sa športu a pohybovým aktivitám venujú každý deň (ženy – vysokoškoláčky sa športu a pohybu venujú každodenne zriedkavejšie ako muži – prevážil u nich skôr model s týždennou a zriedkavejšou periodicitou). Súvislosť so vzdelaním naznačuje, že **s novým životným štýlom charakterizovaným časovými investíciami do vzdelania a telesného rozvoja ako aj spoločenskej angažovanosti, prichádzajú na Slovensku vo zvýšenej miere ľudia s vyšším vzdelaním.**

Celkovo ale platí: **to, či sa môžu ženy a muži rôzneho veku vo svojom voľnom čase venovať iným činnostiam, než je starostlivosť o rodinu a domácnosť, vo veľkej miere ovplyvňujú nie len postoje a životný štýl, ale aj rodinné zázemie a situácia.** K podobným zisteniam sa dopracovali aj výskumy z rokov 1998 – 2004 zo 14 krajín EÚ: to, ako ženy a muži vynakladajú svoj čas, je najviac ovplyvnené prítomnosťou detí a príjmom²⁸ (*The life...*, 2008, s. 111).

²⁸ Vplyv príjmu na využívanie času sa ukázal pri medzinárodnom porovnaní na všeobecnejšej úrovni: v krajinách s vyšším príjmom venujú ženy menej neplatenej práci v domácnosti, muži menej hodín platenej práci a obidve pohlavia majú tendenciu venovať viac času sociálnym aktivitám (Veľká Británia, Nemecko, Švédsko či Francúzsko); v krajinách s nižším príjmom (Estónsko, Litva, Lotyšsko alebo Poľsko a Maďarsko) je to naopak – viac neplatenej i platenej práce a menej verejného angažovania (*The life...*, 2008, s. 112-113).

V našom výskume sa súvislosť s príjmom objavila len výnimočne a u istých skupín. Napríklad zabezpečenie chodu domácnosti bolo najčastejšie u nízkopríjmových skupín a s rastúcim príjmom sa frekvencia tejto činnosti znižovala – ale len u mužov, ženy z rôznych príjmových pásiem mali približne rovnaké zaťaženie domácimi

Záverom možno konštatovať:

- *Mimopracovný čas populácie Slovenska je vyplnený predovšetkým činnosťami súvisiacimi s domácnosťou a rodinou, v porovnaní s nimi sú omnoho menej časté rôzne záujmové aktivity, spolková alebo politická činnosť a samovzdelávanie (tým sa zatiaľ častejšie venujú skôr menšie špecifické skupiny ľudí),*
- *Z rodového pohľadu na aktivity v mimopracovnom čase vyplýva, že ženy sa častejšie venujú domácim povinnostiam a muži aktivitám oddychového a verejného charakteru,*
- *Najvyváženejšou činnosťou je samovzdelávanie – ženy i muži sa mu venujú približne rovnako,*
- *Keďže veľká skupina žien musí domáce povinnosti „stíhať“ popri platenej práci (dvojité zaťaženie žien je výrazne vyššie a „diktované“ rodinnou situáciou), angažovanosť v týchto dvoch pracovných sférach do značnej miery určuje príležitosti pre aktívnu sebarealizáciu v činnostiach voľnočasového charakteru,*
- *Nespravodlivá deľba domácich prác má dopady nie len na pracovnú kariéru žien, ale aj na trávenie voľného času – ženy majú na vykonávanie týchto aktivít (občianska angažovanosť i záujmové aktivity) menší priestor ako muži.*

V ZÁUJME ROZŠÍRENIA PRIESTORU PRE SPOLOČENSKÉ A OBČIANSKE AKTIVITY A PESTOVANIE ZÁUJMOV ŽIEN TREBA:

- *Rozvíjať rôznorodé stratégie a podporné aktivity na odstránenie časového deficitu u žien na Slovensku;*
- *To vo veľkej miere znamená odbremenit' ich od rodinných povinností - napríklad takými postupmi, ako je podpora rozšírenia dostupných služieb a vyššia participácia mužov v domácej sfére;*
- *Využívať rôzne cesty na propagáciu a podporu aktívneho životného štýlu (vrátane aktívneho starnutia);*
- *Prezentovať pozitívne obrazy aktívnych žien (aj žien v staršom veku).*

prácami. U starostlivosti o deti alebo iných typov starostlivostí takáto súvislosť už neplatila ani za ženy. Samovzdelávanie tiež neprejavilo priamu väzbu s príjmom, inak tomu ale bolo v prípade športu a pohybových aktivít – frekvencia tejto voľnočasovej aktivity sa s rastúcim príjmom plynulo zvyšovala.

✓ Aktivizácia žien v rámci mimovládneho sektora²⁹

Veľa žien na Slovensku sa angažuje v rámci organizácií tretieho sektora. V procese formovania pluralitného ženského mimovládneho sektora na Slovensku po roku 1989³⁰ možno vyčleniť dve základné etapy. Prvá etapa spadá do prvej polovice 90. rokov a vyznačovala sa nízkou intenzitou zakladania ženských MVO a vo väčšine prípadov aj ich slabým sebauvedomením (uvedomovanie ľudských práv žien). Aktivity väčšiny MVO z tohto obdobia sa zamerali prevažne na sociálnu a charitatívnu oblasť, nepokúšali sa o významnejšie politické aktivity, ktoré by smerovali k redefinícii postavenia žien v spoločnosti. Zároveň však začali vznikať aj MVO, ktoré za svoju primárnu úlohu považujú ochranu ľudských práv žien, zlepšenie ich postavenia v spoločnosti a posilnenie roly žien v politickom a ekonomickom živote, pričom pokladajú za potrebné zmeniť tradičné rodové stereotypy (feministické MVO).

Druhú etapu spadajúcu do 2. polovice 90. rokov charakterizuje intenzívnejší kvantitatívny rozvoj ženských MVO a postupný rast ich sebauvedomenia. Väčšina dnešných ženských MVO vznikla až po roku 1995. V tom čase sa rozšírili aj spoločné aktivity ženských MVO a objavili sa pokusy o ich vzájomné prepájanie: vznikli viaceré platformy či siete MVO. Pre toto obdobie je tiež charakteristická aj pokračujúca hodnotová diferenciácia ženského mimovládneho sektora na organizácie akcentujúce ľudské práva žien (feministické) a na organizácie protradície.

Vstup do Európskej únie (máj 2004) zastihol teda slovenskú spoločnosť v štádiu, keď v nej už pôsobilo pomerne bohaté spektrum MVO venujúcich sa ženskej či rodovej problematike. Tzv. ženský mimovládny sektor zahŕňa MVO so ženským členstvom, pripomínajúce tradičné spolky, kde ženy uspokojujú potrebu združovania, pestovania záujmov či rozvíjania dobročinnosti. Ďalšie MVO sa zameriavajú na riešenie konkrétnych problémov žien na lokálnej či makrospoločenskej úrovni. Do tejto druhej kategórie MVO patria nielen ženské MVO venujúce sa primárne či výlučne ženskej agende, ale aj také, pre ktoré sú problémy žien súčasťou ich širšieho programového zamerania. Príbúdanie takýchto organizácií bolo jedným z trendov posledných rokov. Niektoré ženské MVO sú z hľadiska tematického zamerania skôr univerzalistické či polytematické, iné tematicky špecializované.

Slovenské ženské MVO presadzujú svoju agendu dvoma základnými spôsobmi: prvým je jej nastolovanie z vlastnej iniciatívy mimovládnych organizácií a druhým reakcia na podnet zvonku. Prvý spôsob možno označiť za rozvojový, lebo je spravidla zameraný na rozšírenie ľudských práv žien a zlepšenie ich postavenia. Druhý spôsob je zväčša obrannou reakciou na politické podnety a iniciatívy, ktoré obsahujú riziko obmedzenia ľudských práv žien či oslabenia ich postavenia v spoločnosti. V poslednom období sa ženské MVO venovali najmä nasledujúcim agendám:

- a) **Kultivácia rodovej citlivosti širokej verejnosti** a úsilie o zavedenie rodovo citlivej pedagogiky. Ťažiskom sú tu aktivity mimovládnych organizácií ako ASPEKT (www.aspekt.sk), Centrum rodových štúdií a Klub feministických filozofiiek (www.genderstudies.fphil.uniba.sk), EsFem (www.esfem.sk), Fenestra (www.fenestra.sk), Možnosť voľby (www.moznostvolby.sk), prípadne Občan a demokracia (www.oad.sk). Pre toto úsilie je typické i prepájanie umenia, literatúry, divadla a teórie (napr. Bábkové divadlo na Rázcestí v Banskej Bystrici, Divadelný ústav Bratislava, spolupráca autoriek a teoretičiek z rôznych oblastí na časopise Aspekt a podobne).
- b) **Riešenie problému násillia páchaného na ženách.**³¹ Ženské MVO v 90. rokoch detabuizovali tento problém a zvýšili hladinu citlivosti verejnosti voči nemu. Iniciovali prvú feministickú mediálnu kampaň proti násilliu na ženách *Piata žena* (2001). Participovali na príprave návrhov legislatívnych zmien a úspešne lobovali za legislatívne úpravy posilňujúce ochranu týraných osôb

²⁹ Táto časť analýzy vychádza zo štúdií Filadelfiová, J. – Bútorová, Z.: *Ženy a ženské mimovládne organizácie na Slovensku. Správa pre nadáciu Heinrich Böll Stiftung*. (Bratislava, IVO 2006) a Filadelfiová, J. – Bútorová, Z.: *Rovnosť žien a mužov*. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. – Bútorová, M. (ed.): *Slovensko 2005. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. (Bratislava, IVO 2006).

³⁰ Podrobnejšie o formovaní a profile ženského mimovládneho sektora pozri v Bútorová – Filadelfiová – Marošiová, 2004.

³¹ Prehľad a profil ženských MVO zameraných na riešenie problému násillia páchaného na ženách obsahuje štúdia Bútorová – Filadelfiová (ed.), 2005 alebo web-stránka: www.zastavmenasilie.sk.

v domácnosti (2002). Po parlamentných voľbách 2002 sa im však nepodarilo ovplyvniť charakter strategických materiálov, ako je Národná stratégia (2004) a Národný akčný plán na prevenciu a elimináciu násilia páchaného na ženách (2005). Oba dokumenty ostali po schválení iba na papieri a je zrejmé, že bez spoločného tlaku ženských MVO sa na tom veľa nezmení. V súčasnosti sa pripravuje nový akčný plán pre riešenie násilia na ženách, viaceré MVO na ňom spolupracujú prostredníctvom členstva v Expertnej skupine pre túto agendu. Mnohé ženské MVO poskytujú aj priamu pomoc ženám trpiacim násilím, či už je to poradenstvo, krízové ubytovanie alebo sprevádzanie (Aliancia žien Slovenska: www.alianciazien.sk, Fenestra: www.fenestra.sk, Možnosť voľby: www.moznostvolby.sk či Pro Familia: www.profamilia.sk).

- c) **Zvyšovanie participácie žien na politickom rozhodovaní:** Tejto agende sa venovali ženské MVO, predovšetkým členky Fóra žien 2000, založeného organizáciou Profesionálne ženy (profwomen@zutom.sk)³². Ich tlak na zavedenie dočasných podporných opatrení (konkrétne kvót), ktorý bol najintenzívnejší pred voľbami 2002 a zopakoval sa ešte v roku 2004, však nepriniesol ovocie v podobe legislatívnych zmien ani v podobe zvýšeného úsilia politických strán o zaradenie žien na zvoliteľné miesta kandidátnych listín. Pred voľbami 2006 tlak ženských MVO na presadenie vyššieho zastúpenia žien v politike oslabil, sústreďoval sa skôr na voľby do Európskeho parlamentu (v roku 2004).
- d) **Tlak na uznanie agendy rodovej rovnosti a tvorbu inštitucionálnych mechanizmov** na jej podporu vyvíjali aj vyvíjajú viaceré ženské MVO prostredníctvom lobovania, pripomienok k zákonom, práce v komisiách a poradných orgánoch, verejných vystúpení a pod. MVO zohrali pred voľbami 2002 aktívnu úlohu aj v spoločnom projekte Holandskej a Slovenskej vlády MATRA, zameranom na vypracovanie návrhu inštitucionálneho zabezpečenia rodovej problematiky v SR (predstavitelia vládnej moci však tento návrh odignorovali). Najaktívnejšie v týchto aktivitách sú: Možnosť voľby (www.moznostvolby.sk), ASPEKT (www.aspekt.sk), Ženská loby Slovenska (www.gender.sk), Občan a demokracia (www.oad.sk) a mnohé iné MVO.
- e) **Posilnenie postavenia žien na trhu práce:** Viaceré ženské MVO si kladú za cieľ zvýšiť zamestnanosť žien prostredníctvom ich motivácie a vzdelávania, podporovať ženy v podnikaní či podporovať znevýhodnené skupiny žien na trhu práce. Iné upozorňujú na rodové nerovnosti na trhu práce a snažia sa zvýšiť citlivosť verejnosti k týmto problémom. K najvýznamnejším subjektom s takýmto zameraním patria: Neinvestičný fond Ženy Kysúc a Nadácia Integra (www.integra.sk), ale aj VOKA – Vidiecka organizácia pre komunitné aktivity (www.voka.sk), Top centrum podnikateliek (www.tcp.sk), Združenie žien v podnikaní (www.zzvp.sk), Profesionálne ženy, Žena tretieho tisícročia, Aktívne ženy Michalovce, VEDAM Žilina, Soňa Trnava, Inštitút pre verejné otázky (www.ivo.sk) a ďalšie.
- f) **Riešenie problémov konkrétnych skupín žien** (pomoc ohrozeným a znevýhodneným skupinám žien) si kladú za cieľ viaceré ženské MVO. Materské centrá, ako aj ich strešná organizácia, Únia materských centier (www.materskecentra.sk), sa angažujú v ochrane práv žien po návrate z materskej dovolenky a pri zosúladovaní práce a rodiny. Viaceré rómske MVO sa venujú otázke diskriminácie rómskych žien na trhu práce, ale aj ich iným problémom (Kluby rómskych žien, Kultúrne združenie Rómov Slovenska: www.kzrsr.sk, Občianske združenie rómskych žien – Lucia, Asociácia rómskych žien v Prešove, Rómska tlačová agentúra a i.). Ďalšie MVO sa sústreďujú na ochranu práv lesbických žien (Altera – združenie lesbických a bisexuálnych žien, Museion – združenie lesbických žien a sympatizujúcich občanok, Podisea či Iniciatíva Inakosť).
- g) **Ochrana ľudských práv žien** všeobecne: Od druhej polovice 90. rokov ženské ľudskoprávne MVO opakovane vystupovali proti pokusom o presadenie legislatívnych zmien podporujúcich tradičné predstavy o riešení problémov žien a upozorňovali na to, že môžu viesť k obmedzeniu ľudských práv žien, a to najmä ich reprodukčných práv. V období rokov 2002-6 sa angažovali proti prijímaniu doplnkových zmlúv k *Základnej zmluve medzi Slovenskou republikou a Svätou*

³² Treba tiež spomenúť aktivity iných MVO, napríklad Rodový infobalíček ASPEKTU č. 1/2005 o ženách v politike, viacero konferencií a pracovných stretnutí na túto tému v priebehu posledných rokov, viaceré publikácie zamerané na tento problém, ale aj nie príliš vydarený spot neformálneho ženského hnutia Urobme to! o Ferovi Tarabovi z roku 2002.

stolicou, tzv. Zmluvy o výhrade vo svedomí. Na odpor voči tlaku KDH na schválenie zmluvy sa postavili nielen ženské MVO, ale aj kľúčový koalíčný partner SDKÚ. Spor napokon vyústil do rozpadu vládnej koalície. Ženské MVO sa zapojili do presadzovania *Zákona o rovnakom zaobchádzaní* (tzv. antidiskriminačného zákona), ktorý bol prijatý v roku 2004 práve po výraznom tlaku mimovládneho sektora a EÚ. Postavili sa tiež proti viacerým ustanoveniam návrhu nového *Zákona o rodine* (2005), avšak so svojimi výhradami neuspeli (najmä proti preferovaniu jedného typu rodiny – rodiny založenej na manželstve a pod.).

Príprava na vstup i samotný vstup Slovenska do Európskej únie priniesli viaceré zmeny aj pre ženské mimovládne organizácie - fungovanie ženského mimovládneho sektora do istej miery ovplyvnila napr. **možnosť čerpať podporu pre rodovo zamerané projekty z Európskeho sociálneho fondu**. Táto možnosť mala za následok **rozšírenie scény MVO so zameraním na rodovú tematiku o organizácie, ktoré sa jej predtým nevenovali**.³³ Sú medzi nimi solídne organizácie, ktoré samé prirodzene dospeli k obohateniu svojho záberu o rodovú tematiku a už predtým osvedčili svoju profesionalitu pri riešení iných problémov. No vyskytli sa však aj také **prípady, keď projekty s rodovou tematikou boli schválené neznámym, odborne nekompetentným organizáciám**, resp. takým, ktorých hodnotové zázemie je v rozpore s európskymi dokumentmi o rodovej rovnosti – tu hrozí riziko devalvácie rodového výskumu či rodového vzdelávania.

Ako na to upozornila nedávna analýza dopadov vstupu SR do EÚ na fungovanie a financovanie ženských MVO vypracovaná na pôde Slovensko-českého ženského fondu (*Analýza fungovania...*, 2006), **paralelne s otvorením možnosti čerpať podporu zo štrukturálnych fondov došlo k výraznému obmedzeniu podpory ženských MVO zo strany tzv. tradičných donorov** – domácich a zahraničných nadácií a fondov či zastupiteľských úradov. Presadila sa tendencia udeľovať nižší počet grantov podporujúcich veľké dlhodobé projekty, ktorá je priaznivá najmä pre veľké etablované organizácie, malé komunitné či mladé organizácie mali nízke šance získať prístup k takýmto zdrojom. **Nové podmienky vo financovaní vytvárali tlak na zmeny v ženských MVO**, najmä na ich organizačnú štruktúru a spôsob fungovania, ako aj na reformuláciu ich poslania a priorít. Fundraisingové stratégie sa stali vo väčšej miere než tomu bolo predtým skôr **reakciou na priority stanovené donormi**, než sledovaním vlastných priorít alebo rozvíjaním nových ideí a nápadov. Niektoré predstaviteľky MVO vyslovili obavu, aby sa mimovládne organizácie nepremenili na „agentúry administrujúce granty“ a aby nestratili neziskový a aktivistický aspekt svojho fungovania. Závažná zmena, ktorá sa odohrala v období po roku 2004 spočívala aj v tom, že **sa rozšírili možnosti spolupráce a sieťovania ženských MVO**. Spoločné aktivity ženských MVO a pokusy o ich vzájomné prepájanie sa začali objavovať už v druhej polovici 90. rokov – vznikli viaceré platformy či siete MVO³⁴, politické iniciatívy týchto MVO sa zamerali na ochranu a implementáciu práv a slobôd žien, na prepracovanie slovenskej legislatívy v súlade s medzinárodnými a európskymi dokumentmi a na lobovanie v záujme žien. Sieťovanie a spolupráca MVO pokračovali aj v posledných rokoch. Významným krokom bolo v roku 2004 založenie celoslovenskej siete Ženská loby Slovenska (ŽLS) (www.gender.sk), ktorá je súčasťou European Women's Lobby (EWL). Jej poslaním je koordinácia krokov ženských MVO pri implementácii princípu rodovej rovnosti na vládnej i komunálnej úrovni, ako to vyplýva z *Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (CEDAW) a z dokumentov EÚ. ŽLS združuje 27 ženských MVO, ktoré sa dohodli na spoločných východiskách definovaných v CEDAW. ŽLS pripomienkuje návrhy zákonov a politických dokumentov, poskytuje vyhlásenia, zúčastňuje sa na práci EWL.

Slovenské ženské mimovládne organizácie sú dnes súčasťou aj viacerých európskych, resp. medzinárodných sietí, ako sú napr. Astra, Karat, Wave, East-West Women's Network, POWER, EFID (European Women in Dialogue), Peregrina, Lefoe, Rewind Net, regionálny program nadácie Heinrich Böll Stiftung a iných.

³³ Tak napr. v rámci rodového opatrenia 4.1. programu IS EQUAL realizujú ženské MVO 50 % projektov a v rámci opatrenia 2.2. SOP-LZ iba 23 % projektov (*Analýza fungovania...*, 2006).

³⁴ K najvýznamnejším nadrezortným „strešným organizáciám“ možno zaradiť Iniciatívu Piata žena (spoločnú organizáciu, do ktorej prerástla kampaň Piata žena); občianske združenie Možnosť voľby (do ktorého prerástla spoločná platforma Možnosť voľby, združujúca pôvodne ženské MVO pri obhajobe reprodukčných práv žien - www.moznostvolby.sk); Fórum žien 2000 (ktoré sa ustanovilo ako iniciatíva 50 MVO na podporu vyššieho uplatnenia žien v politike a verejnom živote) či Úniu materských centier (www.materskecentra.sk).

Zahraničná spolupráca sa rozvíja i na bilaterálnej i multilaterálnej báze – s organizáciami zo „starých“ a „nových“ členských krajín, ako aj z kandidujúcich a nečlenských štátov. Realizuje sa na rôznych základoch: na báze výziev a programu Európskej komisie, podmienok kladených rozmanitými donormi či dobrovoľnej spolupráce. Niekedy ide výlučne o spoluprácu MVO, inokedy sa do projektov zapájajú aj štátne inštitúcie. Niektoré slovenské ženské MVO intenzívne spolupracujú v rámci krajín V4, t.j. s organizáciami v ČR, Poľsku a Maďarsku. Tu prevažovala vzájomná výmena a komparácia poznatkov, skúseností a know-how, realizácia spoločných projektov a aktivít, ale aj vzájomná podpora a solidarita v situácii ohrozenia. Česko-slovenská spolupráca nadobudla v roku 2004 aj nové inštitucionálne vyjadrenie – vznikol Slovensko-český ženský fond, ktorého úlohou je zabezpečovať zdroje na podporu MVO pri presadzovaní ženských práv (www.womensfund.cz/sk). Zapojením do medzinárodnej spolupráce získavajú slovenské ženské MVO možnosť oboznámiť sa s know-how z krajín, ktoré majú bohatšie skúsenosti z presadzovania rodovej agendy. Inšpiráciou môžu byť nielen skúsenosti zo „starej Európy“, ale v niektorých prípadoch aj z nových členských či nečlenských krajín. Participácia zároveň dáva šancu deliť sa s našimi úspechmi i zlyhaniami, uchádzať sa o podporu pre svoje aktivity a prípadne vyjadrovať solidaritu s partnerskými organizáciami či so ženami z krajín zápasiacich s väčšími problémami ako Slovensko.

Šancu pre väčšiu spoluprácu domácich organizácií otvoril aj **program IS EQUAL**. Na jeho pôde sa spájali nielen slovenské mimovládne organizácie so subjektmi z verejného a súkromného sektora, ale aj slovenské organizácie so zahraničnými, keďže program vyžadoval medzinárodnú spoluprácu v inštitucionalizovanej podobe (nadmárodné partnerstvá). Pozitívom programu bolo, že umožňoval vzájomné poznávanie, výmenu skúseností a príkladov dobrej praxe pri uplatňovaní rodového hľadiska (pozri: www.equallovakia.sk). Viaceré slovenské MVO sa práve vďaka nemu napojili na zahraničné organizácie sledujúce rovnaké alebo podobné ciele a oceňujú „holistický“ charakter programu.

Analýzy presadzovania rodovej rovnosti na Slovensku pred vstupom do Európskej únie zhodne konštatovali významnú úlohu domácich ženských mimovládnych organizácií a inštitúcií Európskej únie (Filadelfiová 2001; Cviková - Juráňová (ed.) 2002; *Na ceste...*, 2002; Bútorová, Filadelfiová, Gyárfášová, Cviková, Farkašová 2002 a i.). Dnes možno konštatovať, že vstup SR do EÚ priniesol istý posun v očakávaníach ženských MVO voči jej inštitúciám. Kým pred prijatím SR do EÚ viaceré ženské MVO predpokladali, že vstup do EÚ priniesie väčší rešpekt voči rodovej rovnosti a ľudským právam žien na Slovensku, po 1. máji 2004 nastalo postupné „vytriezvenie“. **Nezáujem politických reprezentácií o presadzovanie rodovej rovnosti** iba potvrdzuje platnosť konštatovania Hany Havelkovej, že aj na Slovensku, podobne ako v širšom stredo- a východoeurópskom priestore, sa **rodová problematika stala otázkou verejného záujmu iba v dôsledku inej otázky verejného záujmu – v dôsledku úsilia o vstup do EÚ** (Havelková 1996, 2002). Politickí aktéri sa v rodových otázkach angažovali len do tej miery, do akej si to vyžadovalo naše členstvo v únii. Po našom vstupe sa však vynorila vážna výzva: **ako zvýšiť záujem slovenskej politickej reprezentácie o rodovú problematiku, keď prestal pôsobiť „tlak“ predvstupových požiadaviek**. V tomto kontexte niektoré predstaviteľky slovenských ženských MVO zdôrazňujú, že by bolo žiaduce, aby sa zvýšila záväznosť odporúčaní EÚ v oblasti rodovej politiky pre národné vlády.

Záverom možno konštatovať:

- **Ženské MVO predstavujú na Slovensku významnú sféru občianskeho aktivizmu žien,**
- **Práve ženské MVO (špeciálne feministické) boli a sú na Slovensku jedným z najvýznamnejších aktérov detabuizácie mnohých problémov žien i snáh o posilnenie rodovej rovnosti³⁵,**
- **Mnohé z nich však v súčasnosti zápasia s problémom finančnej udržateľnosti svojich aktivít,**
- **a to aj napriek tomu, že slovenská verejnosť oceňuje ich aktivity ako spoločensky prospešné³⁶.**

³⁵ Úsilie MVO muselo často krát čeliť odporu zo strany zástancov konzervatívnych a neoliberálnych prístupov, aj z politických kruhov: v tejto súvislosti sa vynára otázka, ako zvýšiť záujem slovenskej politickej reprezentácie o rodovú problematiku po vstupe do EÚ, keď MVO stratili „podporu predvstupového tlaku“ inštitúcií EÚ. Nedostatočná rodová kompetencia totiž pretrváva na vyšších i na nižších úrovniach štátnej správy a samosprávy – neustále striedanie personálu vedie k tomu, že sa v rodovej agende začína stále odznova. Preťať tento zhluk nepriaznivých okolností nebude jednoduché a bez aktívnej účasti MVO to bude priam nemožné.

³⁶ O názore slovenskej verejnosti na tretí sektor pozri napr. Bútorá, M. – Majchrák, J. – Strečanský, B.: *Keď lahostajnosť nie je odpoveď. Príbeh občianskeho združovania na Slovensku po páde komunizmu* (IVO 2004).

VZÁUJME POSILNENIA MOŽNOSTÍ PRE OBČIANSKY AKTIVIZMUS ŽIEN A POSILNENIE ŽENSKÝCH MVO TREBA:

Nielen rozvíjať aktivity na rozšírenie priestoru pre tento typ činnosti žien na Slovensku³⁷, ale aj zvýšiť podporu ženských MVO – a to v rôznych smeroch:

- *Inštitucionálne posilniť spoluprácu štátneho sektora a samospráv so ženskými MVO – aj formou vytvorenia samostatného orgánu na výmenu poznatkov a skúseností medzi týmito dvomi sférami (na úrovni výkonnej i zákonodarnej moci);*
- *Dôraz pritom klásť na efektivitu tejto spolupráce (so štátnou správou, samosprávou i politickou sférou);*
- *Podporiť spoluprácu a využiť expertízu ženských MVO pri práci so zamestnávateľskými organizáciami;*
- *Hľadať možnosti na rozšírenie spôsobov financovania ženských MVO – z európskych fondov i zo štátneho rozpočtu;*
- *Pri financovaní klásť dôraz na trvalodržateľnosť aktivít MVO;*
- *Pri podpore projektov ženských MVO by sa mala dávať prioritna potreba systematického skúmania problémov žien, predovšetkým na pôde nezávislých think-tankov, kde sú najlepšie predpoklady na to, aby analýza vyústila do odporúčaní pre verejnú politiku, ako aj na potrebu intenzívnejšej spolupráce a združovania síl domácich ženských MVO pri presadzovaní svojich cieľov a požiadaviek;*
- *Podpore projektov ženských MVO by mala predchádzať podrobná evaluácia doterajšieho využívania existujúcich fondov (napr. SOP-Ludské zdroje, IS EQUAL);*
- *Obzvlášť podporovať spoluprácu štátu a MVO v oblasti rodovo citlivej pedagogiky, feministickej pedagogiky a rodovo citlivého pedagogického výskumu, okrem iného aj finančnou podporou podobne zameraných projektov (zvážiť vytvorenie špecializovaného grantového programu pre projekty zamerané na zvyšovanie rodovej rovnosti v inštitucionálnej výchove);*
- *Pozornosť venovať MVO pôsobiacim v oblasti násilia na ženách: aktívne prizývať feministické a ženské MVO k spolupráci pri tvorbe strategických dokumentov a plánov na elimináciu násilia páchaného na ženách, rešpektovať ich expertízu v tejto oblasti a vyčleniť dostatočné finančné prostriedky na budovanie kapacít a inštitucionálne posilnenie MVO pôsobiacich v oblasti primárnej, sekundárnej a terciárnej prevencie násilia páchaného na ženách a v oblasti poskytovania služieb obetiam.*

³⁷ Ako sa o nich píše na strane 229 (zamerané na odstránenie časového deficitu u žien cez podporu služieb pre rodiny a vyššej angažovanosti mužov v domácej sfére, na propagáciu aktívneho životného štýlu a pozitívnych obrazov aktívnych žien).

4. Oblasť výskumu, vzdelávania, školstva, médií a kultúry

4.1. ŽENY VO VEDE A NA UNIVERZITÁCH³⁸

✓ Zastúpenie žien vo vede a ich pozícia je stále výrazne slabšia než majú muži

V publikácii *Podoby ženy* M. Piscová vo svojej kapitole adaptovala typológiu francúzskej autorky N. Le Feuvre o rôznych teoretických prístupoch k podpore žien vo vedeckých profesiách. Prezentovaná autorka identifikovala štyri základné prístupy (Piscová – Bahna – Zeman, 2008, s. 10-12).

Prvým je tzv. “feminitný” prístup: V tomto prípade sa posilňovanie prílevu žien do vedy spája s príležitosťou rozširovať vo vedeckom poznávaní uplatňovanie “ženských hodnôt” ako je altruizmus, empatia, senzitivita a pod. Uplatňovanie týchto vlastností môže podporovať vnímavosť k potrebám a požiadavkám ostatných zúčastnených, zároveň to oslabuje tradičné kritériá vedeckej úspešnosti (napr. lineárne kariérne dráhy, maximalizácia príjmu, atď.). V rámci tohto prístupu sa podpora žien vo vede vníma aj ako efektívny nástroj zmeny organizačných pravidiel vedeckého výskumu, medzi ktoré patrí napr. autonómnosť v časovom rozdelení práce. Je tu zrejma kontinuita dvojpolového videnia a delenie na maskulínne a feminitné vedecké profesie. To ako ženy “robia vedu” je v tomto prístupe považované viac za výsledok uplatnenia špecifických ženských vlastností a skúseností, ktoré často krát nemajú profesionálny charakter a boli nadobudnuté v súkromnom živote. V tomto chápaní sa tak zosilňuje – či už na materiálnej alebo na symbolickej rovine.

Druhý prístup sa označuje ako “zástupná mužskosť”: Tento prístup predstavuje protiklad voči predchádzajúcemu – sústreďuje sa iba na ženy úspešné vo vedeckej kariére, pričom ich úspech je pripisovaný tomu, že im chýbajú “typicky ženské vlastnosti”, čiže vlastne fungujú ako „zástupní (surrogate) muži“. Ak má byť žena úspešná, tak musí fungovať ako muž. Politické podporné iniciatívy, ktoré sú v súlade s týmto prístupom, zlepšujú šance žien “hrať hru vedeckej kariéry s existujúcimi (mužskými) pravidlami”. Opatrenia v podobe služieb pre rodinu a domácnosť smerujú k tomu, aby ženy mali porovnateľnú pozíciu s mužmi a ľahšie sa prispôbili existujúcemu mužskému kariérnemu modelu.

Tretím je tzv. „patriarchálny“ prístup: Tento sa využíval najmä pri objasňovaní príčin vylúčenia žien z vedeckého poznávania. V posledných rokoch ale viditeľne narástol počet vedeckých disciplín, v ktorých sa presadzujú a uplatňujú ženy. Tento pozitívny vývoj je však na druhej strane sprevádzaný re-definíciou prestíže a úrovne materiálneho ohodnotenia práce vo vede napriek rodovými líniami. N. Le Feuvre upozorňuje, že feminizácia povolání – či už ako cieľ alebo ako realita – je považovaná za dôsledok de-kvalifikácie, de-profesionalizácie a pauperizácie samotných žien vo vede. Ide o veľmi vážny fenomén, s ktorým sa možno stretnúť aj v iných oblastiach ako je veda.

Posledný prístup sa označuje ako „rodová erózia“: V rámci neho sa rod vníma nie ako atribút, ani nie ako rola, ale skôr ako sociálny proces umiestnený v historickom čase. Rod sa v ňom využíva na zachytenie sociálnych procesov, ktoré vytvárajú duálnu delbu na základe pohlavia a robia ju sociálne veľmi významnou. Tento prístup je založený na predpoklade, že je to predovšetkým diferenciacia a hierarchizácia ako dva sociálne mechanizmy, ktoré vytvárajú nerovnosť medzi mužmi a ženami. Snaží sa preto analyzovať podmienky, v ktorých sa rodové línie vyvíjali, a identifikovať historické podmienky, v ktorých prestali fungovať tak efektívne ako v minulosti. Politiky vychádzajúce z tohoto prístupu sú komplexnejšie v porovnaní s predchádzajúcimi, pričom sa kladie dôraz na potrebu lepšie porozumieť každodenným procesom, cez ktoré sa formuje diferenciacia a hierarchizácia.

Uvádzané štyri teoretické prístupy predstavujú určité ideálne typy, ktoré veľmi názorne poukazujú na vzájomné veľmi úzke prepojenie rodu, spôsobu a usporiadania vedeckého poznávania a nadväzujúcich verejných politík.

³⁸ Táto časť je spracovaná na základe publikácií Sociologického ústavu SAV *Podoby ženy*, ktorá vyšla v roku 2008 (Piscová – Bahna – Zeman, 2008) a *Ženy vo vede – alebo deravé potrubie?* (Piscová, M. (ed.), Bratislava, SÚ SAV 2004), ako aj na základe analytických výstupov z projektu realizovaného v rámci programu SOP-Eudské zdroje Klubom feministických filozofiek pod názvom *Výskum rovnosti príležitostí žien a mužov v oblasti vedy a výskumu ako špecifického segmentu trhu práce*, napr. *Ženy a muži na univerzitách SR: Analýza štatistických dát* (Bratislava, KFF 2005) alebo záverečná správa z výskumu *Ženy a muži na univerzitách podľa kvantitatívneho empirického výskumu* (Bratislava, KFF 2007).

Otázka postavenia a účasti žien vo vede sa v Európe začala intenzívnejšie artikulovať v polovici 90. rokov, hlavné témy diskurzu sa týkali dvoch oblastí: prvou bola nízka výkonnosť a efektívnosť európskej vedy v porovnaní s inými svetovými regiónmi (napr. USA a Japonsko), a druhou veľmi nízka angažovanosť a zastúpenie žien vo vede a výskume. Bezprostredne po otvorení diskurzu – **už koncom 90. rokov – sa problematika stala jednou z významných tém európskej verejnej politiky**: Európska komisia a ďalšie európske inštitúcie jej začali venovať mimoriadnu pozornosť. Bolo to jednak **v súvislosti s presadzovaním politiky rodovej rovnosti všeobecne**, nakoľko problém žien vo vede je súčasťou celkového postavenia žien v spoločnosti, ale **aj v súvislosti s hľadaním nástrojov a možností na dosiahnutie akcelerácie vedeckého poznania a naplňania idey spoločnosti založenej na poznaní** (vedomostná či znalostná spoločnosť).

M. Piscová vo svojom článku *Helsinská skupina ako nástroj posilnenia účasti žien vo vede*³⁹ uvádza nasledovný prehľad aktivít EK v tejto oblasti:

- po prvýkrát sa problematika žien vo vede artikulovala na **ministerskej konferencii *Ženy a veda*** (uskutočnila sa v apríli 1998 v Bruseli, venovala sa tak odbornej reflexii, ako aj osobným skúsenostiam a analýzám, deklarovala sa na nej politická vôľa problém riešiť);
- vo februári 1999 bolo prijaté *Komuniké Európskej komisie Women in science – Mobilising women to enrich European Research*, v ktorom sa vytýčil **akčný plán na podporu rodovej rovnosti vo vede** (súčasťou akčného plánu bola úloha pre European Technology Assessment Network vypracovať správy o situácii žien vo vede v krajinách EÚ - správa sa neskôr stala známa pod názvom ETAN report);
- **Research Council prijal Rezolúciu o ženách vo vede** (tiež rok 1999), ktorou vyzval členské štáty EÚ na dialóg a výmenu skúseností o politikách a príkladoch dobrej praxe v oblasti vedy, ako aj k tomu, aby začali sledovať účasť vo vede a výskume z rodového hľadiska a vypracovali metódy zberu údajov a indikátory vypovedajúce o rodovej situácii vo vede a výskume v rámci Európy;
- v novembri 1999 **vznikla tzv. Helsinská skupina** (názov podľa ustanovujúceho zasadnutia, ktoré sa konalo v Helsinkách): išlo o skupinu expertov a expertiek zastupujúcich decíziu a výskumnú sféru vtedajších 15 členských a 15 asociovaných krajín v 5. rámcovom programe (členmi skupiny sa stali aj Island, Izrael a Nórsko), jej úlohou bolo stimulovať diskusiu a výmenu skúseností o opatreniach a politikách implementovaných na lokálnej, regionálnej a európskej úrovni s cieľom podporiť participáciu žien vo vedeckých kariérach a vo výskume, spracovať národné rodovo členené štatistiky a vypracovať rodovo senzitívne indikátory monitorovania účasti žien vo vede;
- v roku 2000 bola dokončená a publikovaná správa skupiny expertov z členských krajín EÚ – tzv. **ETAN report** nazvaná *Promoting excellence through mainstreaming gender equality* (priniesla prvý syntetizujúci pohľad na uplatnenie žien vo vede, na spôsob organizovania a financovania vedy a mnohé ďalšie otázky);
- v roku 2001 sa konala v Bruseli **medzinárodná konferencia Direktoriátu EK pre vedu nazvaná *Gender and research*** – znamenala časti odbornej verejnosti i decíznej sféry;
- v tom istom roku (2001) bol prijatý **Akčný plán EK o vede a spoločnosti**: prioritne sa zamerail na podporu a posilnenie európskeho výskumného priestoru, jedna z aktivít - *Podpora rodovej rovnosti v rozšírenej Európe* – bola zameraná na analýzu špecifických podmienok, s ktorými sa stretávajú ženy vedkyne v strednej Európe a v Baltických krajinách (na jej základe sa neskôr zriadila skupina expertiek pre prípravu ENWISE reportu);
- **vypracovanie národných správ o podmienkach vo vede a výskume a vedných politikách v Európe**, výber z nich sa v marci 2002 publikoval v podobe správy *Národné politiky o ženách vo vede v Európe*: správa ukázala obrovské rozdiely medzi krajinami tak vo vedeckej infraštruktúre, ako aj v opatreniach na zabezpečenie rovnosti a v celkovej klíme, ktorá stimuluje alebo odrádza ženy pracovať vo vede a robiť vedeckú kariéru, čo bolo spoločné pre všetky krajiny – to bola rodová disproporcía v rozhodovaní o vedeckej politike (následkom bolo že sa podarilo presadiť rodovú dimenziu do 6. rámcového programu);
- vzhľadom k veľkému rozsahu práce a dôrazu na získanie čo najväčšieho množstva relevantných ukazovateľov sa pri Helsinskej skupine **zriadila skupina tzv. štatistických korešpondentov**:

³⁹ Článok je súčasťou zborníka *Ženy vo vede – alebo deravé potrubie?* (Piscová, M. (ed.), Bratislava, SÚ SAV 2004).

mali za úlohu spracovať rodovo členené údaje (vypracovali komplexnú štatistickú informáciu o postavení žien vo vede vo všetkých 30 zúčastnených krajinách – vyšla pod názvom *She figures*);
 - v septembri 2004 bol spracovaný, publikovaný a prezentovaný tzv. ENWISE report – *Enlarge Women in Science to East* na konferencii v Taline (pandant ETAN reportu).

Všetky komparatívne analýzy ukázali, že napriek veľkej diverzifikácii podmienok, modelov vedy a prístupov k vede majú všetky krajiny niečo spoločné: **ženy tvoria väčšinu medzi študujúcimi na vysokých školách**, zároveň ale **v niektorých vedných oblastiach zostávajú v menšine** – najmä v inžinierskych disciplínach (horizontálna segregácia), a **menšinová pozícia im patrí aj medzi špičkovými vedeckými pozíciami** (vertikálna segregácia).

Situácia na Slovensku tomu plne zodpovedá, ako je vidieť z nasledujúcich riadkov. V historickom pohľade sa vzdelanostná úroveň žien na Slovensku v celkovom vyjadrení posunula výrazne do vyšších stupňov: ženy v minulosti výrazne zaostávali za mužmi nie len z hľadiska vysokoškolského, ale aj z hľadiska stredoškolského vzdelania, **za posledné dve generácie došlo ale k vyrovnaniu vzdelanostnej štruktúry za obidve pohlavia**. Dokumentujú to tak údaje zo sčítania ľudí domov a bytov (ŠÚ SR 1960 až 2001), ako aj rôzne medzigeneračné porovnania či analýzy (napr. výskum SŠPR *Medzigeneračný prieskum podmienok života rodín: Medzigeneračná reprodukcia chudoby – vlastné empirické výskumy*, Bratislava SŠPR 2006). A dokladajú to napokon aj štatistiky trhu práce: **na trhu práce je viac žien s maturitou a dokonca viac žien s vysokoškolským vzdelaním ako mužov**, v rámci mužov dominujú vyučení⁴⁰. Podiel vysokoškoláčok vzrástol medzi pracujúcimi ženami od roku 1995 z 12,8 % na 16,9 % v roku 2007, u mužov za to isté obdobie zostal viac – menej rovnaký – pri hranici 15 %.

Štruktúra pracujúcich žien a mužov v SR podľa vzdelania (1995-2007, v %)

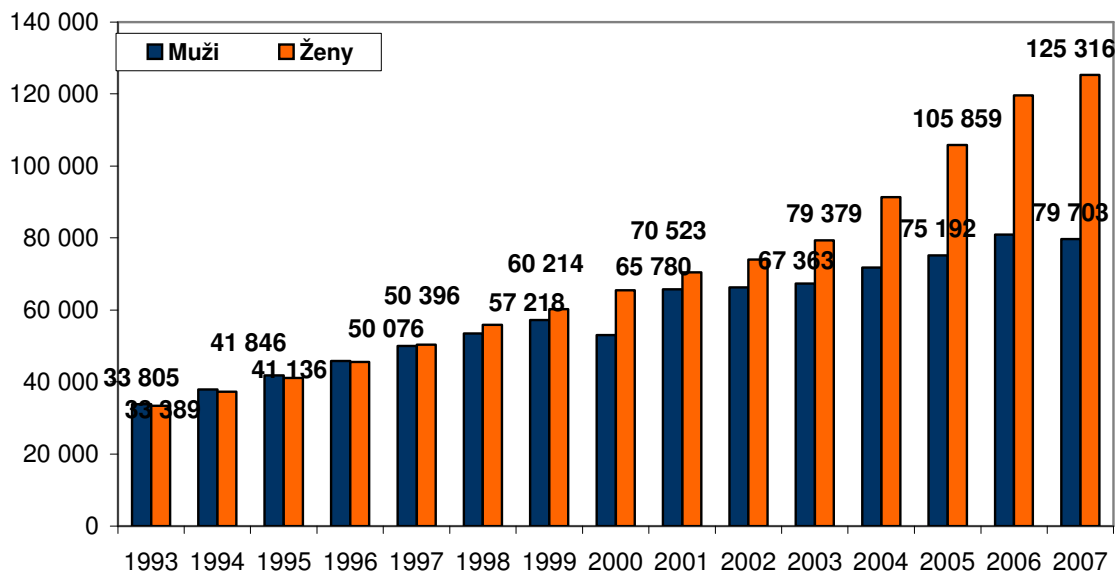
		1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Základné vzdelanie	Ženy	13,7	9,1	8,3	7,3	6,5	6,5	6,0	6,1	5,6
	Muži	8,7	5,1	4,5	4,2	3,9	3,9	3,5	3,5	3,6
Vyučení	Ženy	24,8	26,5	27,7	30,0	25,1	25,1	24,0	24,4	24,3
	Muži	40,3	42,4	43,1	43,6	40,5	40,5	37,7	38,1	38,2
Stredné vzdelanie	Ženy	5,9	3,2	2,4	2,0	1,7	1,7	2,2	2,2	2,3
	Muži	8,6	4,9	3,1	2,6	2,7	2,7	2,8	2,7	2,8
Vyučení s maturitou	Ženy	2,3	3,3	3,7	3,8	4,0	4,0	3,7	3,8	3,8
	Muži	3,9	5,8	5,8	5,9	6,1	6,1	6,4	6,4	6,3
Úplné stredné všeobecné	Ženy	5,8	7,4	7,0	6,2	6,4	6,4	6,5	6,4	6,1
	Muži	2,7	3,6	3,2	2,8	2,8	2,8	2,7	2,8	2,9
Úplné stredné odborné	Ženy	36,4	37,8	37,2	38,3	40,1	40,1	40,5	39,7	39,8
	Muži	22,4	26,2	27,5	28,4	29,7	29,7	30,8	30,0	31,1
Vysokoškolské	Ženy	12,8	12,6	13,7	14,4	15,1	15,1	15,5	16,0	16,9
	Muži	14,7	12,1	12,7	12,4	13,8	13,8	15,5	15,9	14,6

Zdroj: *Štatistické ročenky SR 1995 – 2004* (podľa metodiky výberového zisťovania pracovných síl). Bratislava, ŠÚ SR 1995 až 2004; *Slovstat*. Bratislava, ŠÚ SR 2008 (www.statistics.sk/pls/elsiw/vbd).

⁴⁰ Tu treba v súvislosti s vyššie uvedenou analýzou trhu práce a zamestnanosti pripomenúť: hoci je vzdelanie obvykle vnímané ako účinný nástroj na pozdvihnutie spoločnosti a zároveň ako mocný nástroj emancipácie, sociálneho vzostupu a uplatnenia sa na trhu práce na individuálnej úrovni, ukazuje sa, že to v prípade žien a mužov neplatí v rovnakej miere. Dosaiahnuté vzdelanie nepredurčuje profesijné uplatnenie a následne mzdové ohodnotenie žien a mužov rovnakým spôsobom. Muži sú totiž na trhu práce spravidla zvýhodnení nielen voči mužom a ženám s nižším vzdelaním, ale navyše často aj voči ženám s rovnakým a vyšším vzdelaním. Napríklad v oblasti odmeňovania, ktorej sa v publikácii *Aká práca, tak pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní* z hľadiska štatistických a výskumných dát detailne venovala štúdia *Rodová priepasť*: „Rast vzdelanostnej úrovne žien neznamená ani na Slovensku zníženie rodového rozdielu v odmeňovaní. Štatistické údaje naznačujú dokonca opačnú tendenciu. Rodový rozdiel v mzdách je najvyšší práve v rámci skupín s najvyšším dosiahnutým vzdelaním.“ (Filadelfiová, 2007, s. 33.) Ženy sú teda na trhu práce vo výhode len voči ženám s nižším vzdelaním.

Nárast vzdelanostnej úrovne žien potvrdzuje aj pohľad na štatistiky o študujúcich na slovenských vysokých školách – **aj u nás sa prejavuje medzi študujúcimi na vysokých školách prevaha žien.** Ako uvádza graf nižšie, jednak je možné pozorovať neustály nárast počtu študujúcich od začiatku 90. rokov⁴¹, zároveň je zrejmy podstatne rýchlejší rast študentiek ako študentov. Za zlomový z rodového aspektu možno na Slovensku považovať rok 1997, kedy po prvýkrát počet študujúcich žien prevýšil počet mužov.

Študenti I. a II. stupňa VŠ v dennej a externej forme štúdia na verejných a súkromných

Poznámka: Údaje zahŕňajú vysokoškolských študentov vo všetkých formách štúdia, niektorí študenti môžu byť zapísaní na viacerých vysokých školách.

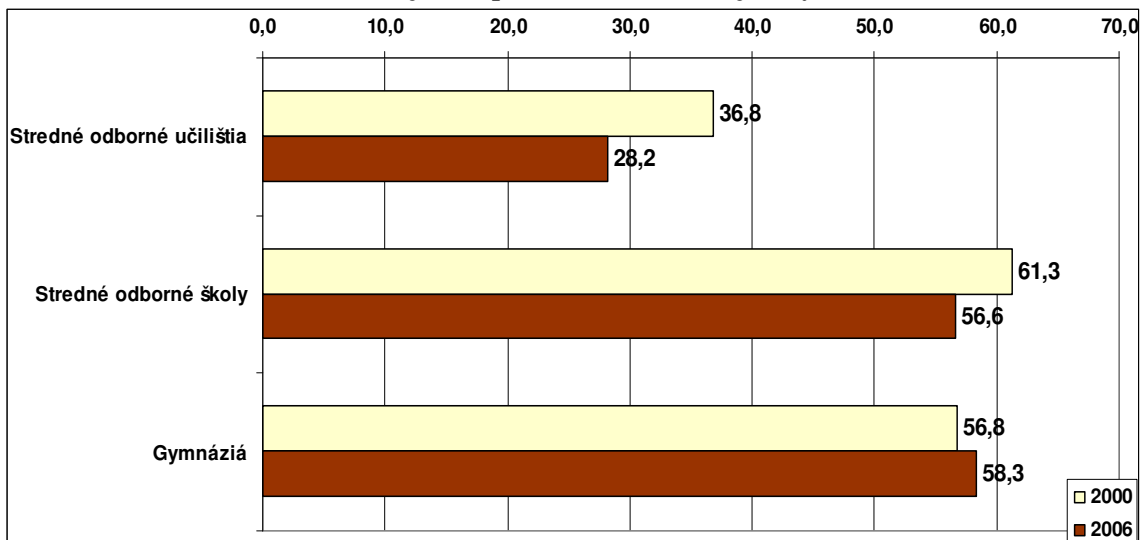
Zdroj: Ústav informácií a prognóz školstva (<http://www.uips.sk/statis/index.html>), uvádzané podľa Piscová – Bahna – Zeman, 2008.

Bližší pohľad na štruktúru študujúcich podľa typu vysokej školy potvrdzuje aj druhú zo všeobecných „európskych“ téz **o horizontálnej rodovej segregácii na vysokých školách.** Štúdium žien sa na Slovensku dlhodobo orientuje na iné študijné odbory ako štúdium mužov⁴². **Rozdiel, ktorý sa podpisuje na výslednej vzdelanostnej štruktúre žien a mužov Slovenska však naznačuje už zloženie študujúcich podľa typu strednej školy: chlapci častejšie volia stredné odborné učilištia a dievčatá stredné školy s maturitou.** V roku 2006 podiel dievčat na stredných odborných učilištiach predstavoval 28,2 %, na stredných odborných školách 56,6 % a na gymnáziách 58,3 %. Oproti roku 2000 sa zvýšilo zastúpenie dievčat na gymnáziách a znížilo sa ich zastúpenie na učňovských školách a stredných odborných školách.

⁴¹ Na náraste študujúcich sa spolupodieľal i nárast počtu univerzít a vysokých škôl, v roku 2007 pôsobil na území SR 20 verejných vysokých škôl, 10 súkromných vysokých škôl a 3 štátne vysoké školy. Za nárastom celkového počtu vysokoškolákov sa skrýva aj mimoriadny nárast v externej forme štúdia, ktorá je rozšírená predovšetkým na súkromných vysokých školách: v roku 2007 predstavoval podiel externých študentov a študentiek až 36 % z celkového počtu študujúcich na VŠ, pritom ženy tu mali väčšinové zastúpenie – tvorili takmer 70 % externých študujúcich.

⁴² V tejto súvislosti sa nedá nepripomenúť, že verejná politika sa tomuto rozdielu venuje iba minimálne, chýbajú zmysluplné stratégie a opatrenia na podporu dievčat pre výber technických a prírodovedných smerov štúdia a chlapcov pre sociálne a humanitné odbory. Jedinou aktivitou zameranou na rodovú profesijnú desegregáciu bola v podstate len podpora 2 projektov EQUAL z ESF (jedným z nich bol ruzovyamodrysvet.sk), resp. podpora výskumných projektov priamo z EK (Sociologický ústav SAV – koordinátorka M. Piscová (Piscová, 2004; Filozofický ústav SAV – koordinátorka T. Sedová (Sedová, 2008)).

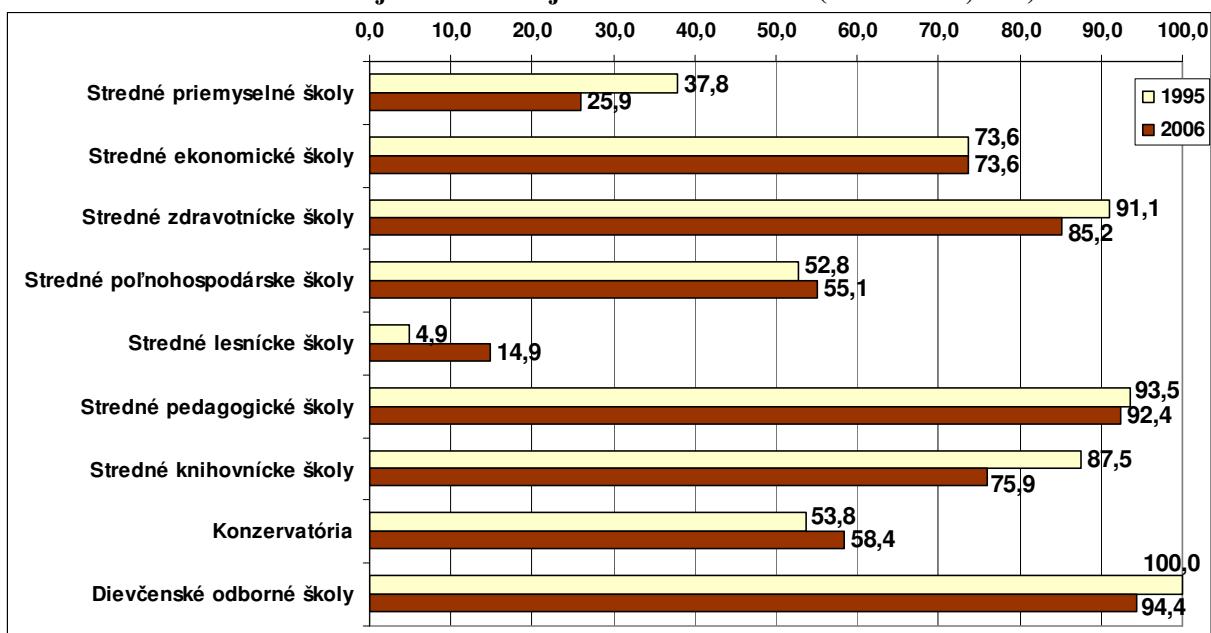
Podiel dievčat medzi študujúcimi podľa druhu strednej školy (2000 a 2006, v %)

Zdroj: Štatistická ročenka SR 2002 a 2007. Bratislava, ŠÚ SR 2002 a 2007.

A záujem dievčat sa orientuje iným smerom ako u chlapcov aj v rámci jednotlivých druhov stredných škôl. Na učňovských školách dievčatá preferujú odbory ako šičky, krajčírky, predavačky, obuvníčky, čašníčky alebo kuchárky, chlapci sa orientujú na technické alebo strojárské odbory, prípadne na stavebníctvo. Na stredných odborných školách záujem chlapcov smeruje k technickým odborom – na priemyslovky a lesnícke školy (75 % a 85 %); dievčatá sa zasa orientujú na zdravotníctvo a školstvo alebo ekonomické stredné školy. Podiel dievčat na stredných zdravotníckych školách sa dlhodobo pohybuje okolo 90 % a na stredných pedagogických školách sa približuje ku 100 %, dievčatá tvoria väčšinu študujúcich aj na knižničných a ekonomických stredných školách. Podiel študujúcich chlapcov a dievčat je vyrovnaný len na stredných poľnohospodárskych školách a konzervatóriách; na ostatných druhoch škôl sa prejavuje veľké prechýlenie k jednému z pohlaví.

Podiel žien medzi študujúcimi v dennej forme štúdia na SOŠ (1995 a 2006, v %)

Zdroj: Štatistická ročenka SR 1995 a 2007. Bratislava, ŠÚ SR 1995 a 2007.

Porovnanie štruktúry študujúcich na stredných školách za posledných desať rokov ukazuje, že **rozloženie orientácií dievčat a chlapcov je pomerne stabilizované**. Dáta nenaznačujú nijakú výraznú tendenciu k zblížovaniu študijnej orientácie chlapcov a dievčat, naopak – napríklad **na technicky zameraných priemyselných školách sa podiel dievčat ešte znížil**, hoci práve tieto školy najviac zodpovedajú meniacej sa štruktúre trhu práce.

Podiel dievčat medzi študujúcimi na verejných VŠ v SR podľa typu školy (2000-2006, v %)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Prírodné vedy	49,9	50,4	49,8	49,7	55,0	56,7	57,3
Technické vedy a náuky	27,3	27,3	26,6	25,6	24,7	24,2	23,7
Poľn., lesnícke a veterinárne vedy	45,1	45,1	44,9	44,7	46,3	47,8	49,9
Lekárske a farmaceutické vedy a náuky	65,6	67,9	72,9	75,0	77,5	79,1	80,4
Spoločenské vedy a náuky	63,2	64,0	64,6	64,5	65,6	66,6	67,5
Vedy a náuky o kultúre a umení	55,0	59,3	59,6	59,0	58,1	59,4	60,3
Vojenské a bezpečnostné vedy a náuky	-	-	51,2	48,6	39,9	40,1	42,2
Verejné VŠ spolu	49,0	49,7	50,5	51,0	51,6	53,4	54,7

Poznámka: Tabuľka obsahuje iba študujúcich v dennej forme štúdia a na verejných VŠ.

Zdroj: Ústav informácií a prognóz školstva <http://www.uips.sk/statis/index.html>

No a podobné **rodové rozdiely v zameraní štúdia možno pozorovať aj na vysokých školách**. Hoci celkové zastúpenie žien a mužov v dennej forme štúdia na verejných vysokých školách je približne vyrovnané (ženy iba mierne prevyšujú zastúpenie mužov - 54,7 % žien zo všetkých študujúcich v roku 2006), podľa zamerania fakulty sú podiely žien a mužov značne rozdielne. **Vôbec najväčší rozdiel sa prejavuje v zložení študujúcich na technických fakultách**, kde výrazne prevažujú muži. Podiel žien sa tu za posledné roky pohybuje iba okolo jednej štvrtiny a v porovnaní rokov má dokonca klesajúci trend. Na druhej strane viac ako 60 % tvoria ženy medzi študujúcimi na spoločenských vedách, lekárskech a farmaceutických vedách a vedách o kultúre; tesne k tejto hranici sa priblížili za posledné tri roky v rámci prírodovedných fakúlt (nárast z polovičného zastúpenia na vyše 57 %). **Od roku 2000 sa podiel žien na spoločenských, umeleckých a lekárskech fakultách ešte zvýšil, muži si upevnili zastúpenie na technických fakultách.**

Orientácia žien na rôzne študijné odbory sa teda značne a dlhodobo líši od orientácie a záujmu mužov – na všetkých stupňoch štúdia. **A rozdielna študijná orientácia predstavuje jeden z kľúčových faktorov (a zároveň dôsledkov) existujúcej rodovej segregácie na trhu práce.** Pôsobí tu samozrejme celý komplex faktorov, ako sú štruktúra hospodárstva, obsah práce, úroveň automatizácie, prístup zamestnávateľov, ohodnotenie práce, atď.; nezanedbateľnú úlohu však zohrávajú všeobecné rodové stereotypy v spoločnosti a socializácia detí – či už doma, v škole, alebo v iných prostrediach.

Ako píše Jana Cviková a Jarmila Filadelfiová v publikácii *Rodový pohľad na školstvo. Aspekty kľúčových rizík* (Cviková – Filadelfiová, Bratislava, ASPEKT 2008), asymetria v delbe práce v profesiách, prejavujúca sa tak v horizontálnej, ako aj vo vertikálnej rodovej segregácii, sa vzájomne dopĺňa a umocňuje asymetrickou stereotypnou delbou práce v domácnosti a pri starostlivosti o deti. Vychádza z predstavy o úplnej odlišnosti žien a mužov (resp. ženskosti a mužskosti), v dôsledku ktorej sa majú v oblasti rozdelenia práce a kompetencií dopĺňať, no zároveň aj vylučovať a polarizovať. **Významnú úlohu tu zohráva už ranná socializácia detí, vplyv rodinného prostredia i širšieho okolia, pôsobenie médií a vôbec zobrazovania a vystupovania žien a mužov v danej kultúre, no pomerne významný vplyv má aj prístup učiteliek a učiteľov na všetkých stupňoch vzdelávania** (od materskej školy až po vysokú). Z hľadiska vzdelávacej politiky možno krátkodobo a relatívne priamo ovplyvniť najmä konkrétne **poradenstvo pri voľbe štúdia a povolania** – predovšetkým na základných, ale aj stredných školách (Cviková – Filadelfiová 2008, s. 48).

Konštatuje sa tu ďalej, že na Slovensku zatiaľ neboli zo strany oficiálnych zodpovedných inštitúcií realizované relevantné výskumy socializácie v rodine a vplyvu rodičov na výber štúdia detí či prítomnosti rodovo stereotypných predstáv na školách rôzneho typu a ich vplyve na to, ako učiteľky a učelia vnímajú výsledky a správanie dievčat a chlapcov. Celkovo sa rodová perspektíva zohľadňuje v sociologickom i pedagogickom výskume skôr sporadicky a čiastočne.

Na rozdiel od prístupu EÚ, oficiálne štruktúry v SR si nekladú vážne otázku prečo prežíva iná orientácia u chlapcov a dievčat a čo s tým robiť⁴³. Na tomto poli sa objavilo zatiaľ iba málo aktivít, a aj to prevažne na pôde neziskového sektora alebo financovaných zo zahraničných (európskych) zdrojov⁴⁴.

Aj tieto „prvé výskumné lastovičky“ dospeli k zaujímavým zisteniam. Jedným z nich je napríklad fakt, že **dievčatá zažívajú vo vzťahu k technickým smerom vysokoškolského štúdia nie len nižšiu podporu zo strany blízkych osôb, ale stretávajú sa častejšie ako chlapci s odrádzaním od tohto štúdia** (Sedová, 2008). Ukázali tiež, že napriek rozšírenému presvedčeniu o rovnakom, resp. rovnocennom prístupe k dievčatám a chlapcom, **prevládajú aj na Slovensku rôzne stereotypné predstavy o ženskej a mužskej role, ktoré podmieňujú a formujú odlišné správanie sa učiteľiek a učiteľov k dievčatám a chlapcom**: či už sú to rozdiely v štýloch učenia, v kanalizácii záujmov či v hodnotení príčin študijných úspechov a neúspechov. Tieto **stereotypy sú samozrejme živé aj ich „potvrzovaním“ zo strany detí**, teda „napĺňaním proroctva“, ktoré sa najviditeľnejšie prejavuje **napríklad v rodovo diferencovanom záujme o niektoré predmety**⁴⁵. Výskum, ktorý sa realizoval v rámci projektu ruzovyamodrysvet.sk, teda potvrdil absenciu reflektovanej rodovej perspektívy v prístupe vyučujúcich k deťom na základných školách, ako aj to, že úplná **absencia rodovej perspektívy vo vzdelávacej politike ako celku ovplyvňuje mnohotvárnym spôsobom rodové pomery v školstve** (Cviková – Filadelfiová, 2008; Filadelfiová, 2008).

Vráťme sa ale k rodovej štruktúre na univerzitách – a prejdime od študujúcich k vyšším univerzitným stupňom. Logickým dôsledkom vyššieho podielu žien medzi študujúcimi je aj **vyšší podiel žien – absolventiek. Štruktúra absolvujúcich vysokoškolské štúdium podľa skupín vedných odborov svedčí o relatívne silne zakorenenej horizontálnej segregácii študijných odborov podľa pohlavia**. Porovnanie štruktúry absolventiek vysokoškolského štúdia v časovom intervale (komparácia situácie v roku 2002 a 2006) však nepotvrďuje, že by vyššie zastúpenie žien ešte viac posilňovalo záujem o štúdium v typicky „ženských“ odboroch (spoločenské a humanitné vedy), i keď je zrejme, že v technických odboroch je v porovnaní rokov badateľný úbytok žien (ich podiel v celkovej štruktúre absolventiek v danom roku klesol zo 14,1 % na 10,3 %). **Rozloženie absolventov a absolventiek podľa pohlavia a odboru štúdia je i napriek nárastu absolútneho počtu absolventiek relatívne stabilné**. Čo sa prejavilo silnejšie, to je **nárast absolventiek v lekárskejších a farmaceutických vedách**, kde ich podiel vzrástol zo 4,2 % na 11,2 %. Za týmto nárastom treba vidieť viacero činiteľov. Ako upozorňuje M. Piscová (Piscová – Bahna – Zeman, 2008) podpisuje sa na ňom jednak zmena legislatívy – na rozdiel od minulosti sa vyžaduje pre výkon profesie zdravotnej sestry vysokoškolské vzdelanie (minimálne bakalársky stupeň), okrem toho je výsledok ovplyvnený aj tým, že po roku 2002 došlo k výraznému celkovému poklesu počtu absolvujúcich v lekárskejších a farmaceutických odboroch.

⁴³ Oficiálne miesta pravdepodobne príliš netrápi strata alebo nevyužitý potenciál žien v technických odboroch, nižší osov žien z prínosov nových technológií, alebo nerovnosti na segregovanom trhu práce vôbec. Museli by im venovať viac pozornosti v politických dokumentoch a programoch, vrátane vyššej podpory výskumu príčin existujúceho stavu.

⁴⁴ Spomeňme tu napr. výskum medzi študentmi a študentkami dvoch technických fakúlt v Bratislave z roku 2008, ktorý s podporou zo zdrojov Európskej komisie realizoval Filozofický ústav SAV (Sedová, 2008). Údaje z výskumu ukázali, že pre technické odbory sú častejšie prehovraní chlapci. Z celého spektra osôb, ktoré by mohli pôsobiť na rozhodovanie sa mladých ľudí o vysokej škole, mali výraznejší vplyv v podstate iba rodičia, pričom vplyv otcov bol o niečo silnejší ako vplyv matiek (obidvaja z rodičov sa častejšie objavovali v odpovediach chlapcov). Podľa tejto sondy sa vplyv učiteľov a študijných poradcov ukázal ako veľmi slabý – akoby na Slovensku do rozhodovania pre štúdium vstupovali skôr iba najbližší členovia rodiny (Sedová, 2008). Na druhej strane ten istý výskum zistil, že od štúdia na technických fakultách sú oveľa častejšie odhovrané dievčatá než chlapci: takmer 40 % skúmaných študentiek uviedlo, že ich niekto z blízkeho okolia od tohto štúdia odhovráral, spomedzi chlapcov odhovranie od štúdia deklarovalo necelých 17 %. Medzi argumentmi proti štúdiu dievčat na technike či informatike dominovali také, čo sa zakladajú na tradičných stereotypoch: že technické smery štúdia sú len pre mužov a že príchod dievčat do takéhoto prostredia je motivovaný túžbou po mužskom kolektíve, kde sa zvyšuje šanca na vydaj (Sedová, 2008). Možno tiež ešte spomenúť kvalitatívny výskum neziskovej organizácie ASPEKT z roku 2007 zameraný na proces a systém vzdelávania na základnej škole, ktorý sa realizoval v rámci projektu IS EQUAL ruzovyamodrysvet.sk.

⁴⁵ Viac o výsledkoch výskumu pozri publikáciu *Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole* (Filadelfiová, J., Bratislava, ASPEKT a IVO 2008).

Absolventky 1. a 2. stupňa denného i externého VŠ štúdia v roku 2002 a 2006 podľa študijného odboru (2002 a 2006, abs. počty a %)

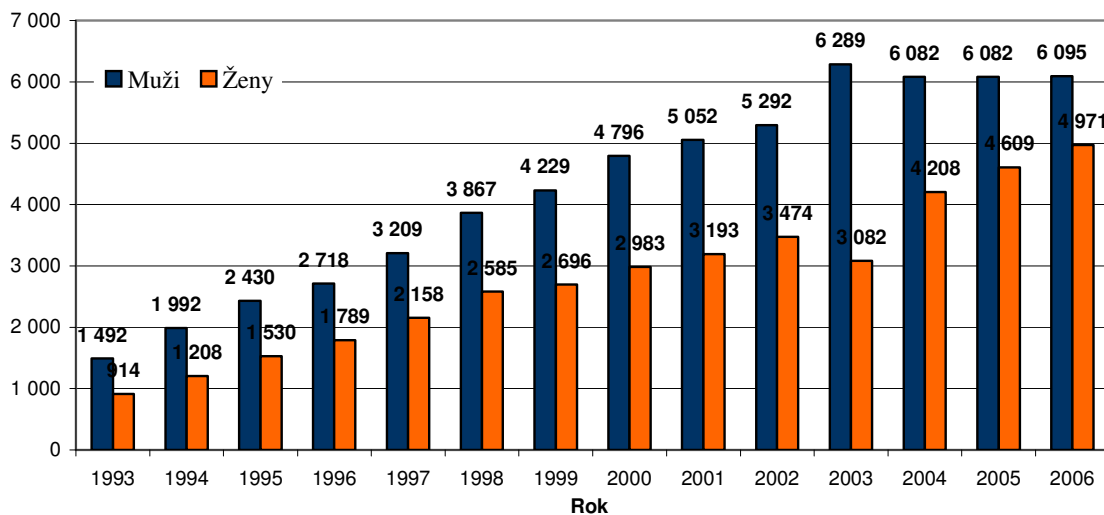
	2002		2006	
	Abs. počet	Štruktúra v %	Abs. počet	Štruktúra v %
Prírodné vedy	705	5,4	1 013	5,1
Technické vedy a informatika	1 834	14,1	2 042	10,3
Poľnohospodárske vedy	810	6,2	1 014	5,1
Lekárske a farmaceutické vedy	550	4,2	2 239	11,2
Spoločenské vedy	8 704	67,1	12 973	65,2
Kultúrne a humanitné vedy	336	2,6	500	2,5
Vojenské a bezpečnostné vedy	42	0,3	123	0,6
Spolu	12 981	100,0	20 246	100,0

Poznámka: Celkový počet absolvujúcich VŠ štúdií v roku 2002 bol 23 914 a v roku 2006 to bolo 34 238; podiel dievčat na celkovom počte absolvujúcich narástol v priebehu rokov 2002 až 2004 z 54,3 % na 59,1 %.

Zdroj: Ústav informácií a prognóz školstva (<http://www.uips.sk/statis/index.html>).

Pri prechode k študujúcim v doktorandskom štúdiu dochádza z hľadiska pohlavia k zásadnému obratu oproti situácii podľa počtu študujúcich v 1. a 2. stupni vysokoškolského štúdia. V rámci zaradených v **doktorandskom štúdiu výrazne prevažujú muži**. Ako vidieť z grafu dole, aj pri doktorandskom štúdiu počet študujúcich narástol, ale tento nárast nebol taký kontinuálny ako v prípade študujúcich na vysokej škole. Navyše vývoj bol iný za mužov než za ženy v doktorandskom štúdiu: kým u žien sa počet študentiek doktorandského štúdia zvyšuje s výnimkou roku 2003 až do súčasnosti, u mužov bol zaznamenaný od roku 2003 pokles doktorandov. Keďže v danom roku bola aj u žien prerušená kontinuita nárastu počtu doktorandiek, je pravdepodobné, že na takomto vývoji sa do značnej miery podieľali legislatívne zmeny upravujúce status študenta doktorandského štúdia.

Študenti v doktorandskom štúdiu podľa pohlavia (1993-2006, absolútne počty)

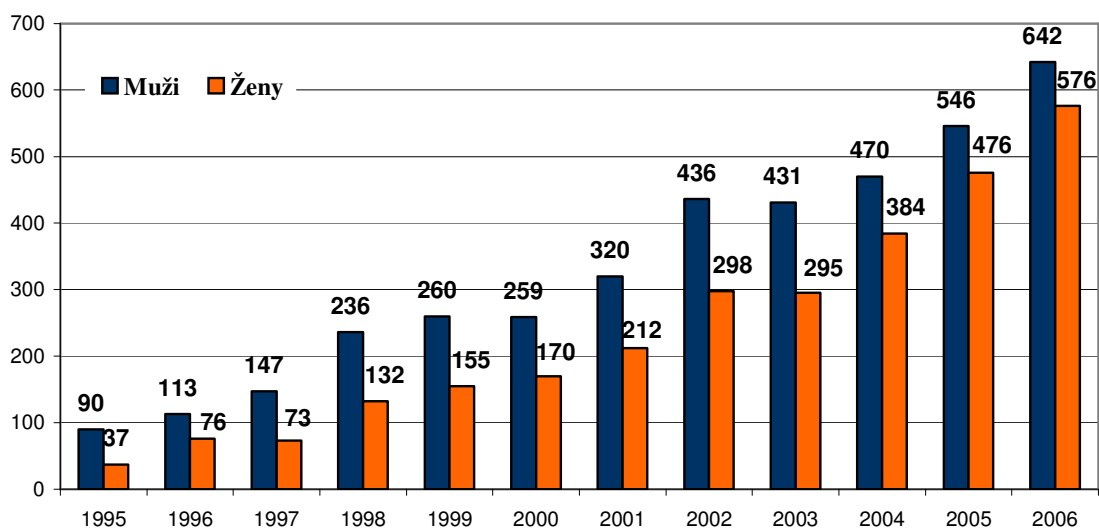

Zdroj: Ústav informácií a prognóz školstva (<http://www.uips.sk/statis/index.html>), uvádzané podľa Piscová – Bahna – Zeman, 2008.

Stagnujúci počet mužov v doktorandskom štúdiu sa odzrkadľuje aj v zmenšovaní rozdielu v počte absolventov a absolventiek doktorandského štúdia. Môže to vypovedať o tom, že doktorandské štúdium prestáva byť atraktívne (najmä pre mužov)⁴⁶.

⁴⁶ Tento jav by si žiadal osobitnú analýzu, má viaceré príčiny – signalizuje pokles príťažlivosti práce vo vede a výskume pre mladú generáciu spôsobenom najmä podmienkami odmeňovania (pozri výskumy IVPR o doktorandoch).

Absolvujúci doktorandské štúdium podľa pohlavia (1995-2006, absolútne počty)

Zdroj: ÚIPS (<http://www.uips.sk/statis/index.html>), podľa Piscová – Bahna – Zeman, 2008.

Štruktúra absolventiek doktorandského štúdia podľa odborov kopíruje iba čiastočne štruktúru absolventiek 1. a 2. stupňa vysokoškolského štúdia. Vysoká feminizácia v lekárskejších, spoločenských a kultúrnych vedách sa medzi absolvujúcimi doktorandské štúdiom neprejavuje až tak výrazne, prevaha žien sa medzi absolvujúcimi doktorandské štúdiom sa v roku 2006 ukázala iba v lekárskejších a farmaceutických študijných odboroch (54,6 % žien).

Pri hľadaní rodových rozdielov na univerzitách SR nemožno obísť ani štruktúru ich **pedagógov a pedagogičiek**. Aj v rámci nej sa ukazujú **rozdiely v zastúpení žien podľa zamerania univerzity**.

Učelia a učiteľky na verejných vysokých školách v SR (k 31.10.2008, abs. počty a %)

	Spolu	Ženy	Ženy v %
Univerzita Komenského v Bratislave	1 792	871	48,6
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach	562	275	48,9
Prešovská univerzita v Prešove	506	278	54,9
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave	225	98	43,6
Katolícka univerzita v Ružomberku	327	130	39,8
Univerzita J. Selyeho v Komárne	80	23	28,7
Univerzita veterinárskeho lekárstva v Košiciach	152	70	46,0
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre	492	255	51,8
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici	574	286	49,8
Trnavská univerzita v Trnave	259	130	50,2
Slovenská technická univerzita v Bratislave	1 074	377	35,1
Technická univerzita v Košiciach	800	290	36,2
Žilinská univerzita v Žiline	621	226	36,4
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne	186	89	47,8
Ekonomická univerzita v Bratislave	562	354	63,0
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre	427	173	40,5
Technická univerzita vo Zvolene	274	92	33,6
Vysoká škola múzických umení v Bratislave	111	44	39,6
Vysoká škola výtvarných umení v Bratislave	89	24	27,0
Akadémia umení v Banskej Bystrici	82	27	32,9
Verejné vysoké školy SR spolu	9 195	4 114	44,7

Poznámka: Tabuľka obsahuje údaje len za vyučujúcich na plný pracovný úväzok.

Zdroj: ÚIPS (<http://www.uips.sk/statis/index.html>), podľa Cviková – Filadelfiová, 2008.

Najvyšší podiel dosahovali v roku 2008 ženy na Ekonomickej univerzite v Bratislave (63 %), táto univerzita sa dá ako jediná z verejných vysokých škôl SR označiť ako feminizovaná. Nadpolovičné zastúpenie žien medzi vyučujúcimi mali ešte tri slovenské univerzity: Prešovská univerzita v Prešove (54,9 % žien ku 45,1 % mužov), Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre (51,8 % žien ku 48,2 % mužov) a Trnavská univerzita (50,2 % žien ku 49,8 % mužov). Všetky ostatné univerzity mali zastúpenie žien menšie ako 50 %. Vôbec najmenej žien učilo v roku 2008 na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave (len 27 %) a na Univerzite J. Selyeho v Komárne (28,7 %). Ženy sú medzi vyučujúcimi na VŠ najmenej zastúpené na umeleckých a technických univerzitách – ich podiel sa tu pohybuje okolo jednej tretiny. „Vnútroškolská“ segregácia môže byť ale ešte vyššia, nakoľko mnohé z univerzít majú diverzifikované zameranie fakúlt (majú fakulty prírodovedného i humanitného či spoločenskovedného zamerania). Avšak aj tieto všeobecné údaje naznačujú, že zastúpenie učiteľiek je vyššie na humanitne a sociálne zameraných odboroch štúdia a nižšie na technických a prírodovedných smeroch. Aj tu sa do istej miery prejavuje (podobne ako na segregácii celkového trhu práce) dlhodobý rozdielna študijná orientácia žien a mužov na Slovensku, hoci tu určite zohrávajú úlohu aj ďalšie faktory.

Tolko k celkovému zloženiu pedagogických zborov univerzít SR podľa pohlavia. Situácia je značne diferencovaná podľa vedeckých stupňov. Ako ukazuje nasledovná tabuľka, **so zvyšujúcim sa vedeckým stupňom sa podiel žien znižuje.**

Učiteľia a učiteľky na vysokých školách podľa vedeckého stupňa (2000-2007, abs. počty a %)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Profesori a profesorky spolu	938	1 017	1 088	1 228	1 398	1 497	1 568	1 452
Profesorky	67	105	100	141	196	270	300	299
<i>Profesorky v %</i>	<i>7,1</i>	<i>10,3</i>	<i>9,2</i>	<i>11,5</i>	<i>14,0</i>	<i>18,0</i>	<i>19,1</i>	<i>20,6</i>
Docenti a docentky spolu	2 441	2 500	2 456	2 249	2 243	2 181	2 249	2 045
Docentky	655	685	704	679	730	708	763	727
<i>Docentky v %</i>	<i>26,8</i>	<i>27,4</i>	<i>28,7</i>	<i>30,2</i>	<i>32,5</i>	<i>32,5</i>	<i>33,9</i>	<i>35,6</i>
Odborní asistenti a odborné asistentky spolu	5 412	5 654	5 823	6 024	5 992	6 176	6 223	5 660
Odborné asistentky	2 591	2 725	2 799	2 956	2 994	3 043	3 078	2 900
<i>Odborné asistentky v %</i>	<i>47,9</i>	<i>48,2</i>	<i>48,1</i>	<i>49,1</i>	<i>50,0</i>	<i>49,3</i>	<i>49,5</i>	<i>51,2</i>
Ostatní pracovníci a pracovníčky VŠ spolu	744	739	811	864	970	941	930	735
Ostatné pracovníčky VŠ	409	369	411	429	526	476	483	401
<i>Ostatné pracovníčky VŠ v %</i>	<i>55,0</i>	<i>49,9</i>	<i>50,7</i>	<i>49,7</i>	<i>54,2</i>	<i>50,6</i>	<i>51,9</i>	<i>54,6</i>
Učiteľia a učiteľky spolu	9 535	9 910	1 0178	10 365	10 604	10 795	10 970	9 897
Učiteľky	3 722	3 884	4 014	4 205	4 446	4 497	4 624	4 327
<i>Ženy v %</i>	<i>39,0</i>	<i>39,2</i>	<i>39,4</i>	<i>40,6</i>	<i>41,9</i>	<i>41,7</i>	<i>42,2</i>	<i>43,7</i>

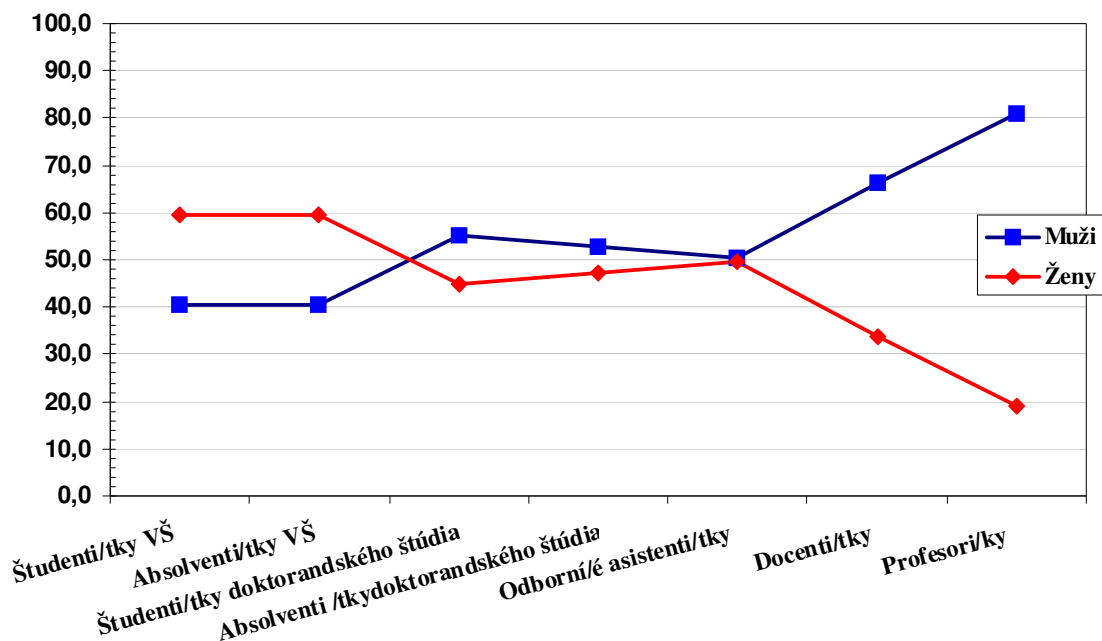
Zdroj: Ústav informácií a prognóz školstva (<http://www.uips.sk/statis/index.html>).

V roku 2007 tvoril celkový podiel žien vyučujúcich na vysokých školách SR 43,7 % (k 31.10.2008 zastúpenie žien vyučujúcich na vysokých školách vzrástlo na 44,7 % - za verejné vysoké školy a plný pracovný úväzok). Zastúpenie žien sa ale dosť odlišovalo za jednotlivé vedecké stupne: za nižšie pozície – na odborných asistentkách miestach a v rámci ostatných pracovníkov a pracovníčok VŠ ich bolo viac ako polovica, no v rámci docenského stupňa to už bolo iba 35,6 %; a v rámci profesorského stupňa dosahovali necelých 21 %. Dlhodobý sa tu teda prejavuje **trend znižovania podielu žien so zvyšujúcou sa vedeckou pozíciou** (tzv. lieviový efekt). Ak porovnáme v čase pozitívom je, že zastúpenie žien postupne narastá: od roku 2000 do roku 2007 sa podiel žien zvýšil u docentiek z 26,8 % na 35,6 % (t.j. takmer o 10 %) a v prípade profesoriek zo 7,1 % na 20,6 % (takmer až o 13 %).

Celkovo sa dá ale zastúpenie žien na týchto najvyšších vedeckých stupňoch hodnotiť stále ako nízke, a zďaleka nezodpovedajúce podielu žien medzi študujúcimi na vysokých školách. Na odlišný priebeh akademickej kariéry mužov a žien poukázali porovnávacie správy za európske krajiny – ETAN a ENWISE report). Uvádza sa v nich tzv. nožnicový graf znázorňujúci podiel žien a mužov za jednotlivé kvalifikačné stupne či etapy akademickej kariéry. Kým **na začiatku univerzitnej kariéry sú dráhy**

mužov a žien takmer identické, na konci sa rozbiehajú opačným smerom. Akademické kariéry mužov a žien majú podobu roztvárajúcich sa nožníc takmer vo všetkých krajinách, vrátane Slovenska. Priebeh akademických kariér žien a mužov má aj na Slovensku podobu otvárajúcich sa nožníc, čo svedčí o existujúcej **vertikálnej rodovej segregácii v akademických kariérach**. Ako konštatuje M. Piscová, v porovnaní so situáciou v iných krajinách EÚ prebieha rozloženie kvalifikačných úrovní na Slovensku viac skokovito, v krajinách EÚ je viac kontinuálny (Piscová – Bahna – Zeman, 2008).

Podiel žien a mužov za jednotlivé stupne akademickej kariéry na Slovensku (2006, v %)

Zdroj: Ústav informácií a prognóz školstva (<http://www.uips.sk/statis/index.html>), podľa Piscová – Bahna – Zeman, 2008.

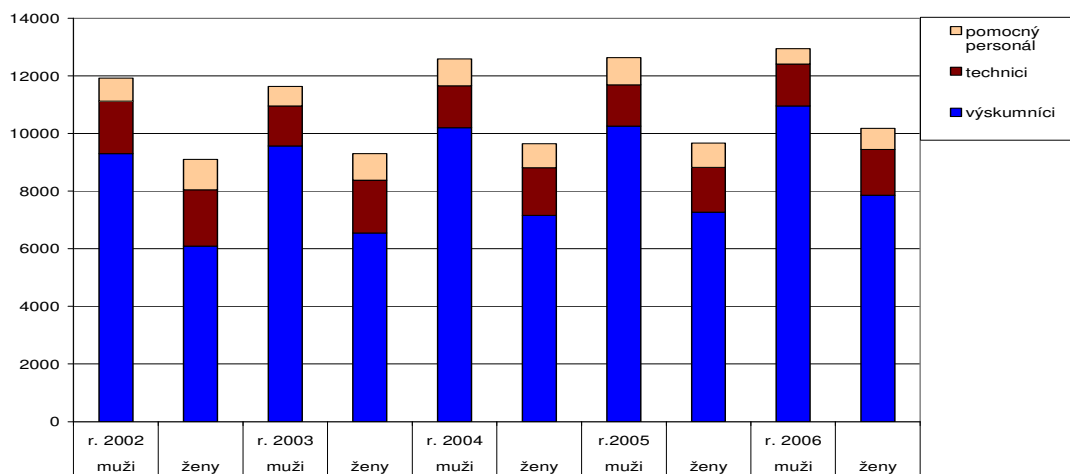
Nožnicový graf vlastne sumarizuje vyššie uvádzané zistenia za jednotlivé skupiny pôsobiace na vysokých školách. **Na začiatku akademickej kariéry počas vysokoškolského štúdia početne výraznejšie prevažujú ženy**, istým zlomovým stupňom je doktorandské štúdium, kde sa počty mužov a žien nielen vyrovnávajú, ale **muži začínajú prevažovať**. V istom zmysle sa dá povedať, že na Slovensku predstavuje doktorandské štúdium v živote žien na univerzitách kritický bod: pravdepodobne tu pôsobí náročnosť súbehu dvoch štartov - akademickej kariéry a rodičovskej kariéry, čo je náročné a zaťažujúce obdobie a dá sa iba ťažko zvládnuť bez podporných opatrení. **K priblíženiu podielu žien a mužov dochádza na pozícií odborných asistentov** (toto priblíženie sa v SR ukázalo iba v posledných rokoch, v minulosti bol rozdiel v neprospech žien), **pri nasledujúcich dvoch stupňoch – docentský a profesorský – dochádza k výraznej prevahe na strane mužov**, teda k extrémnemu roztvoreniu nožníc. Hoci sa za posledné roky, ako sa uvádza vyššie, počet i podiel profesoriiek zvýšil, stále to na priblíženie sa k vyrovnanej rodovej situácii nestačí⁴⁷.

A ako vyzerá **rodová situácia za pracovníkov a pracovníčky výskumu**? Sféra výskumu a vývoja predstavuje na Slovensku kvantitatívne pomerne malý segment trhu práce. Podľa údajov z roku 2006 pracovalo vo výskume spolu 23 120 osôb, z nich 18 816 malo status výskumník či výskumníčka. Porovnanie za obdobie od roku 2002 ukazuje, že veda a výskum z hľadiska počtu ľudí neprechádza výraznejším rozmachom. Celkový počet pracujúcich síce za sledovaných 5 rokov vzrástol (cca o 600 ľudí), v prepočítaní na kapacitu ale došlo ku kvantitatívnemu poklesu (pozri

⁴⁷ Keďže chýbajú podrobnejšie údaje o ženách na poste profesoriek podľa vedných odborov nedá sa povedať, či ich kvantitatívny nárast kopíruje horizontálnu rodovú segregáciu alebo aj tu dochádza k určitému vyrovnávaniu. Vzhľadom na iba málo sa meniace zastúpenie študentov a študentiek v jednotlivých odboroch štúdia možno predpokladať aj tu rodovo odlišnú štruktúru – profesori a profesorky podľa “mužských” a “ženských” odborov.

Piscová – Bahna – Zeman, 2008, s. 26). Pokles či stagnáciu zamestnancov vedy a vývoja zaznamenali poľnohospodárske a prírodné vedy, najväčší nárast v kapacite zasa spoločenské vedy a tiež medicínske a farmaceutické vedy. Čo sa týka sektora NH, vedecko-výskumná kapacita sa znížila najmä za podnikateľský sektor, k poklesu došlo aj v štátnom sektore, nárast vedecko-výskumných kapacít zaznamenali iba vysoké školy.

Zamestnanci a zamestnankyne výskumu a vývoja podľa pracovného zaradenia (2002-2006, abs. počty)

Poznámka: Údaje sa uvádzajú vo fyzických osobách.

Zdroj: *Ročenka vedy a techniky*, Štatistický úrad SR, Bratislava 2006 (podľa Piscová – Bahna – Zeman, 2008).

Podiel žien vo výskume a vývoji je relatívne stabilný a nižší ako polovica – celkovo ženy získavajú v oblasti vedy a výskumu okolo 43 až 44 %. **Rodové rozdiely sa ale ukazujú podľa pracovného zaradenia** v sfére výskumu a vývoja. Častejšie ako muži pracujú v pozícii pomocného personálu, **najnižší podiel majú ženy v rámci skupiny výskumníčov a výskumníkov** (z takmer 20 000 ľudí tu na ženy pripadalo menej ako 8 000).

V porovnaní rokov sa ukázal **kontinuálny rast počtu výskumníčov** – od roku 2002 vzrástol ich počet cca o 2 000 žien. Tento pozitívny rastový trend však môže byť výsledkom aj nepriaznivých faktorov. Ako uvádza M. Piscová, každoročný pokles či stagnácia financií na vedu v pomere k HDP môže totiž mať za následok zníženie atraktívnosti vedy a v súvislosti s tým aj statusu vedcov v spoločnosti. **Rast počtu žien tu môže znamenať, že ženy obsadzujú pozície, ktoré prestali byť pre mužov atraktívne**, pričom muži prechádzajú do lepšie platených povolanií⁴⁸ (Piscová – Bahna – Zeman, 2008, s. 27).

Veľkým problémom žien vo vede je existencia skleneného stropu, hlavne pokiaľ ide o zaradovanie do vedúcich pozícií. Podobne ako pri kvalifikačných stupňoch, aj pri riadiacich pozíciách platí – **čím vyšší riadiaci stupeň, tým nižší podiel žien**. **Lievikový efekt sa prejavuje aj z hľadiska postavenia žien a mužov v riadení vysokých škôl**. Platí, že na najvyšších riadiacich pozíciách sa ženy vyskytujú v podstatne menšej miere ako muži, najmenej žien zastáva funkciu rektorky. Prakticky až do roku 2006 Slovensko nemalo ani jednu rektorku, od decembra 2006 pôsobí v rektorskej funkcii prvá volená rektorka na verejnej univerzite (na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici). Ďalšie dve ženy sú menované na pozíciu rektorky na súkromných vysokých školách. Keďže ale aktuálny počet univerzít na Slovensku je 33 (20 verejných, 3 štátne a 10 súkromných), ide stále o veľmi malý podiel žien v tejto funkcii (9,1 %).

⁴⁸ Viac k tomuto problému pozri štúdiu V. Krivého Prieskum rodových šancí v SAV (In: Sedová, T. (ed.), *Ženy a veda v SAV*. Bratislava, VEDA 2003).